

1724

*Β. Β. Β. Β. Β.*

Προσφέρεται, ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν γοιτητῶν.

# ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

# ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΝ

1866—1896



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

1896





ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΥ

---

ΤΕΥΧΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΝ

1866—1896

---

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

1896



125062



ΤΩ: ΚΑΘΗΓΗΤΗ:

ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΧΗΜΕΙΑΣ

ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΩ: Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΩ:

ΕΠ' ΕΥΚΑΙΡΙΑ: ΤΗΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΩΣ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΟΥΣ  
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Η ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΝΕΟΛΑΙΑ

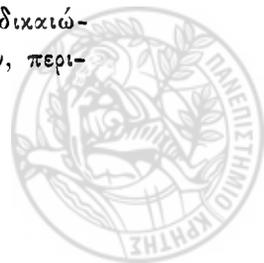




Δέν εἶνε ευχερές τὸ ἔργον τοῦ σκιαγραφεῖν βίον ἀνδρός ζῶν-  
τος ἔτι καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δράσεως αὐτοῦ εὐρισκομένου καὶ  
μάλιστα νὰ περιορίζηται τις ἀκριβῶς μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων  
τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ κύκλου τῶν γεγονότων, τῆς συγχρόνου  
ἱστορίας μὴ δυναμένης νὰ ποιήσῃ ἐντύπωσιν ἐπίσης ζωηράν  
ὡς ἢ διὰ τοῦ πρίσματος τοῦ παρελθόντος παριστανομένη.

Μάλιστα δὲ δυσχερές ἐστὶ νὰ ζωγραφῆσῃ τις τὸν βίον ἀν-  
δρός μῆτε ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀνδραγαθήσαντος μῆτε διὰ  
πράξεων ἐκτάκτου ἠρωϊσμοῦ, ὧν συνήθως τὸ πλῆθος ἀποθαυ-  
μάζει τὴν λάμψιν, δοξασθέντος.

Ἔργον ἡμῶν ἐνταῦθα ἔστω, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἐξ  
εὐγνωμοσύνης, ἐκτιμήσεως καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν καθηγητὴν  
αὐτῶν ἐπιθυμούντων νὰ ἐορτάσωσι τὴν τριακονταετηρίδα τῆς  
διδασκαλίας του ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ, νὰ δικαιοῦ-  
σωμεν διὰ τῶν σημειώσεων τούτων τὴν ἔφесιν αὐτῶν, περι-



γράφοντες τὸν βίον τοῦ σήμερον τιμωμένου καθηγητοῦ καὶ εὐρίσκοντες ἐπιχειρήματα πρὸς τοῦτο, ἐνῶ κατὰ τὸ λέγειν τοῦ ἰδίου ἐορτάζοντος ὁ βίος οὗτος δὲν ἐβίωθη μὲ τὴν ὑστεροβουλίαν τῆς ἐπιδείξεως.

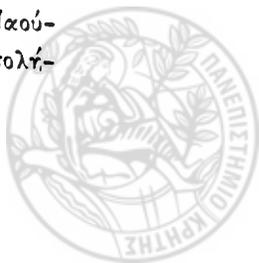
Καθὼς τὸν παλαιστὴν συγκρατεῖ ἡ ἐλπίς τῆς νίκης, τὸν μαχητὴν ἡ ὑψηλὴ ἰδέα τῆς ὑπὲρ τῆς πατρίδος θυσίας, οὕτω θεωροῦμεν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ παρερχώμεθα ἐν σιγῇ καὶ τὸν ἐμπορούμενον ὑπὸ τῆς πρὸς τὸ καθῆκον εὐλαβοῦς λατρείας, καὶ ζῶντα μὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι διὰ τῆς ἀνευδότητος ἐπιδιώξεως σκοποῦ τινος ἀγαθοῦ, ἔστω καὶ ἐν μικρῷ σχετικῶς κύκλῳ, προσγίγνεται τι καλὸν εἰς τὴν πατρίδα, προωθείται δὲ καὶ προάγεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς δικαιοδοσίας του τὸ ὑπὲρ οὗ ἀγωνίζεται. Ἐὰν δὲ μάλιστα τοῦτο τυγχάνῃ νὰ εἶνε διδασκαλία τῆς νεολαίας, οἱ καρποὶ τῆς ὁποίας διάνοιχν καὶ χαρακτηῖρα μορφοῦσιν ὀλοκλήρου γενεᾶς, τότε καὶ ἡ τοῦ μετριοφρονεστέρου λειτουργοῦ δρᾶσις, ἔστω καὶ ἀφανῆς οὔσα ἐν τῇ πηγῇ αὐτῆς, γοργῶ τῷ βήματι καὶ σὺν τῇ ἐνηλικιώσει τῆς νεολαίας ἐπεκτείνεται καὶ δι' ἀπειρίας οἰζῶν ριζοβολεῖ, μεταφυτεύεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπιφέρει τὸ ἀποτέλεσμα. Πόσους παιδαγωγοὺς δὲν γνωρίζομεν, οἵτινες τετρμιμένως μὲν καὶ πασιγνώστως διδασκαλίαις, ἐνθέρμως ὅμως καὶ ἀπὸ καρδίας διδάσκοντες, ἐπέφερον ἀποτελέσματα, ἀμέσως μὲν ὀλίγον ἢ καὶ οὐδόλως, τὰ μάλιστα δὲ εἰς τὰς μετέπειτα γενεὰς αἰσθητὰ γενόμενα καὶ ἐπιδράσαντα ἐπὶ τὰς τύχας καὶ τὴν σταδιοδρομίαν αὐτῶν.

Ἐτι μεῖζονα σημασίαν φαίνεται ἡμῖν ὅτι ἀποκτᾷ ἡ τοιαύτη δρᾶσις διδασκάλου, ἐὰν σὺν τῇ μεθόδῳ τῇ παιδαγωγικῇ, ἥς



ἡ ἠθικὴ ἐπίδρασις θάπτον ἢ βράδιον ἀδύνατον εἶνε νὰ μὴ ἀναφανῇ, τὸ θέμα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ περιλαμβάνη ἐπιστήμην νέαν, ἣτις προώρισται οὐ μόνον φιλοσοφικῶς νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινωνίας, φωτίζουσα καὶ διαλευκαίνουσα δοξασίας πεπαλαιωμένας καὶ μεταρρυθμίζουσα αὐτάς, ἀλλὰ καὶ ἐπιτηδείως ἐμμέσως καὶ ἀμέσως νὰ προαγάγῃ τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ. Τοιαύτη τις ἐπιστήμη εἶνε ὁμολογουμένως ἡ χημεία, ταύτης δὲ τὸν ἐπὶ τριακονταετίαν καλλιεργητὴν παρ' ἡμῖν καὶ διδάσκαλον, ὃν τιμᾶν ἢ πανεπιστημιακὴ νεολαία, διότι εἰς αὐτὴν ἀφιέρωσε τὸν βίον του, ἐπιχειροῦμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις, ἔπως δικαιώσωμεν τὴν ἔφρασιν τῆς νεολαίας ταύτης καὶ ἐνισχύσωμεν τὴν διακρανωθεῖσαν εὐγενῆ πρωτοβουλίαν αὐτῆς νὰ εἰσαχθῶσι καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ἐξακολουθήσωσι τελοῦμεν καὶ εἰς τὸ μέλλον τοιαῦται σεμνοπρεπεῖς ἔφορται.

Ὁ πατήρ του, Κωνσταντῖνος Χρηστομάνος, κατήγετο ἐκ τοῦ σήμερον ἐσχάτου ἑλληνικοῦ προπυργίου κατὰ τῶν Βουλγάρων, τοῦ Μελενίκου τῆς Μακεδονίας, ἔνθα καὶ σήμερον ἀκόμη ἀναμιμνήσκονται τῆς οἰκογενείας ταύτης ὡς τῆς ἐξοχωτέρας καὶ δεικνύεται ὁ οἶκός της· ὅτε δὲ ὁ αἵματηρὸς ἀγὼν, δι' οὗ μετ' ὀλίγον κατέστη ἐλεύθερος ὁ Ἕλληνισμός, συνεχλόνηζε τοὺς ἀπανταχοῦ ὁμοφύλους, ἠαναγκάστησαν τὰ πλεῖστα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας ταύτης νὰ φυγαδευθῶσιν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος μεταβὰς εἰς Βιέννην τῆς Αὐστρίας, ἔνθα εἶχε συγγενεῖς, καὶ νυμφευθεὶς τὴν ἐκ Ναούσης τῆς Μακεδονίας Μαρίαν Κιζάση, θυγατέρα εὐυπολῆ-



πτου τότε ἐμπορίου, ἀπεκατεστάθη ἐν Βιέννῃ καὶ μετῆρχετο τὸ ἐμπόριον. Ἐν Βιέννῃ τῇ 8 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1841 ἐγεννήθη ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱὸς Ἀναστάσιος.

Ἀπὸ τῆς βρεφικῆς αὐτοῦ ἡλικίας ἐποτίσθη ὑπὸ τοῦ ἐναρέτου καὶ ὑπὸ ὑψίστου θρησκευτικοῦ καὶ πατριωτικοῦ αἰσθήματος ἐμπορουμένου πατρὸς τὰ νάματα τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης. Ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ τῶν καλλιτέρων διδασκάλων εἰς τὰ πρῶτα τῆς πρωτευούσης ἐκείνης σχολεῖα, ἐμυεῖτο οὐχ ἥττον καὶ ἐκτὸς τῶν μαθημάτων τῶν αὐστριακῶν σχολείων πρωτίστως εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἔχων μετὰ τῆς ἀδελφῆς του, τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν διαπρεπούσης κυρίας Αἰκατερίνης Λασκαρίδου, διδασκάλους τὸν συμπαθῆ καὶ τὸν ἀκραιβνῆ αὐτοῦ πατριωτισμὸν ἐν τοῖς ποιήμασί του ἐκδηλώσαντα μουσουργὸν Ἀλέξανδρον Κατακουζηνόν, τὸν ἐκ Θησῶν Κωνστ. Θεσπιέα ἰατρόν, τὸν ἐκ Σερρῶν Ἐμμ. Ἀθανασίου ὡσαύτως ἰατρόν, τῶν ἔργων τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη ἔσεται ἀλησμόνητος ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, τὸν ὡς ἱερέα ἐν Μασσαλίᾳ ἀποθανόντα Δεπάσταν καὶ τὸν ὡς ἀρχιεπίσκοπον ἐν Πάτραις μετέπειτα τελευτήσαντα Κύριλλον Χαϊρωνίδην.

Παιδὰ ἔτι ὄντα πολλοὶ τῶν πρεσβυτέρων αὐτοῦ καὶ νῦν ἐνταῦθα ἢ ἐν Βιέννῃ διαμενόντων ἐνθυμοῦνται τὸν Χρηστομάνον περιβεβλημένον ἐν τῷ ἑλλην. ναῶ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τὴν στολὴν τοῦ ἀναγνώστου καὶ μὲ τὴν λαμπάδα προπορευόμενον τοῦ ὑψοῦντος τὰ ἄγια ἱερέως, ὑπηρετοῦντα τὴν λειτουργίαν, ἀναγινώσκοντα τὸν Ἀπόστολον καὶ ἐκφωνοῦντα τὸ Πιστεύω. Μετὰ τὴν λειτουργίαν ἕως, δισχιζὼν τὴν πόλιν, μετέβηεν εἰς τὰ κατὰ Κυριακὴν μαθήματα τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Χη-



μείας, ἀ ἐδίδακτον οἱ καθηγηταὶ Pisko καὶ Schrættler ἐν τῷ Πολυτεχνεῖῳ τῆς Βιέννης εἰς ἐπήκοον ἐκλεκτοῦ ἀρχοκτηρίου· ἐθέλγετο δὲ κατόπιν ἀναπαριστῶν κατ' οἶκον τὰ θαυμασθέντα πειράματα. Ὅσω δὲ περισσότερον κατέκκιε τὰ ἔπιπλα ἢ τὰς χεῖρας αὐτοῦ, τόσω μᾶλλον ἀνεξίτηλον ἐφρόνει ὅτι φέρει τῆς μελλούσης ἐπιστήμης του τὴν σφραγίδα. Καὶ ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1855 ἡ τοῦ πατρὸς ἐπισφαλῆς ὑγεία ἐπέταττε τῇ οἰκογενείᾳ τὴν εἰς θερμότερον κλίμα μετανάστευσιν, ὁ Ἄναστασιος ἐν σχετικῶς μικρᾷ ἡλικίᾳ καὶ τῇ συνδρομῇ καλῶν οἰκοδιδασκάλων ἀριστεύσας εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τοῦ βιοτεχνικοῦ Γυμνασίου, κατώρθωσεν, ἀντὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ ἐμπορικὸν στάδιον, δι' ὃ εἶγεν ἀρχικῶς προορισθῆ, νὰ λάβῃ τὴν συγκατάθεσιν τῆς οἰκογενείας του ὅπως παραμείνῃ μόνος ἐν Βιέννῃ πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν βιοτεχνικῶν του σπουδῶν, ἐνῶ οἱ γονεῖς του ἱκανοποιοῦντο μὲ τὴν εὐφρόσυνον ἰδέαν τῆς ἀποκαταστάσεως ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, ἣτις ἀνέκαθεν ἦτο τὸ ὄνειρον τοῦ πατρὸς. Τῷ 1858 ἐξῆλθεν ἔννατος μεταξὺ 200 ἀποφοίτων τοῦ Γυμνασίου καὶ ὑπέστη τὴν εἰσιτήριον διὰ τὸ Πολυτεχνεῖον τῆς Βιέννης δοκιμασίαν. Ὀλίγου δεῖν τὸ ἔτος τοῦτο νὰ ἐλάβῃ καὶ τὰ διὰ τὸ μέλλον του σχέδια ἄλλην τροπὴν, διότι ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας χάριν τῶν γάμων τῆς ἀδελφῆς του καὶ καταταχθεὶς εἰς τὸ τότε Λύκειον τοῦ Γρηγορίου Παπαδοπούλου, συνάμα δὲ καὶ εἰς τὸ σχολεῖον τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Πολυτεχνείου, ἔπερ ἦτο τότε ἔθνα νῦν τὸ Ὁδεῖον, παρωτρύνετο νὰ ἐγγραφῆ εἰς τοὺς φοιτητάς τοῦ Ὁθωνεῖου Πανεπιστημίου. Ἄλλ' ὅμως ἀναλύσεις τινὲς ὀρυκτῶν ἐλληνικῶν καὶ δὴ τῶν τοσοῦτον τρηχικῶς ἐκλειψασῶν σκωριῶν τοῦ Λαυρείου, ἡ εὐκαιρία τῆς προπρασκευῆς τῶν πειραμάτων



τῶν καθηγητῶν Ε. Λάνδερερ καὶ Ἄν. Κωνσταντινίδου, πρὸ πάντων δὲ ἡ διορθικότητος τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου τῆς Ἑλλάδος Φιλίππου Ἰωάννου, φίλου τῆς οἰκογενείας, ἠξίωσαν αὐτὸν τῆς ἀδείας τοῦ πατρὸς νὰ μεταβῆ πάλιν εἰς τὴν Ἑσπερίαν πρὸς ἐξοχολούθησιν τῶν σπουδῶν του.

Ὅσω ἐκ θεμελίων πλήρης παρείχετο καὶ κατ' ἐκείνην ἤδη τὴν ἐποχὴν ἡ ἀνωτέρω ἐκπαίδευσις ἐν τοῖς βιοτεχνικοῖς σχολείοις τῆς Αὐστρίας, τόσω σχολαστικὴ ἦτο αὕτη ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἐκπαιδευτηρίοις καὶ ἰδίως ἐν Βιέννῃ, ἔνθα δυσκόλως μόνον ἐγκατεστάθη τὸ προοδευτικὸν πνεῦμα τῆς ἐλευθερίου διδασκαλίας, τὸ ἐπικρατοῦν ἐν τῇ βορείῳ καὶ τῇ δυτικῇ Γερμανίᾳ. Ὅταν λοιπὸν ὁ νέος Χρητομάνος, δι' ἰδιαιτέρας μελέτης ἐγκρατῆς γενόμενος ἰκανῶν γνώσεων ἐκ τῆς Φυσικῆς, τῆς Ὀρυκτολογίας καὶ τῆς Χημείας, εὗρέθη αἴφνης ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ τῆς Βιέννης ἐνώπιον καθηγητῶν διδασκόντων ἄνευ ἐξόχου ζήλου καὶ μόνον ὅσα αὐτὸς ἐγίνωσκεν ἤδη, διέκοψε μετὰ δέμημον ἀκρόασιν τὰς σπουδὰς του ἐν Βιέννῃ καὶ μετέβη πρῶτον εἰς τὸ γερμανικὸν Πανεπιστήμιον τῆς Giessen, ἔνθα ἐλειτούργει εἰσέτι τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Liebig συσταθὲν χημεῖον, ἐνῶ αὐτὸς πρὸ πολλοῦ εἰς Μόναχον μετακληθεὶς ἴδρυσεν ἐκεῖ σχολὴν χημικὴν παγκοσμίου φήμης. Ἐντεῦθεν μετέβη κατὰ τὸ θερινὸν ἐξάμηνον εἰς Βερολίνον, τὸ δὲ χειμερινὸν ἐξάμηνον τοῦ 1859 εὗρίσκετο ἐν τῇ πόλει Καρλσρούη παρὰ τῷ καθηγητῇ τῆς Χημείας Welzien ὡς φοιτητῆς τοῦ ἀκμαζόντος τότε καὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐξέγοντος Πολυτεχνείου, ὑπακούων εἰς τοῦ πατρὸς τὴν θέλησιν, ἵνα ἐκπαιδευθῆ εἰς τὴν τεχνικὴν χημείαν, ἐκ τῶν ἐφαρμογῶν τῆς ὁποίας ἐν τῇ ἀγνοούσῃ αὐτὴν καὶ τὰ



ἐξ αὐτῆς εὐεργετήματα Ἑλλάδι ὁ φιλόπατρις πατὴρ προσεδόξα καὶ διὰ τὸν υἱόν του καὶ διὰ τὴν πατρίδα του μεγίστην ὠφέλειον. Ἐκεῖ ἐξεπαιδεύθη εἰς τὴν Χημείαν, ἐκεῖ εἶδε τὸ πρῶτον ἀνατέλλουσιν τὴν καὶ σήμερον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ κρικοῦσαν, οὐ μόνον ἐν τῇ Χημείᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Φυσικῇ, ἀτομικὴν θεωρίαν, ἐκεῖ ἐν συνεδρίῳ τῶν κορυφαίων χημικῶν, συνελθόντων ὅπως χαράξωσι τὰς νέας τῆς ἐπιστήμης ὁδοὺς, ἐγνώρισε τὸν Kekulé, τὸν Dumas, τὸν Würtz, τὸν Hofmann, τὸν Liebig, τὸν Gorup-Bezanetz, τὸν Hlasiwetz, τὸν Rochleder, τὸν Saintclair-Deville, τὸν Berthelot, τὸν Canizzaro, τὸν Boussingault, τὸν Bunsen καὶ τὸν Roscoe, χρηματίσας, ὡς μαθητευόμενος τοῦ Χημείου, ἀκόλουθος τοῦ εἰς τὸ εἶδος του μεγίστου τῶν συγχρόνων φυσιοδιφῶν Bunsen. Ἐν Καρλσρούῃ διέμεινε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1861. Νὰ εἴπωμεν ὅτι ἠγάπησεν ἐκεῖ τὸ πανταχοῦ ἀναρθῶσκον φιλελεύθερον πνεῦμα καὶ τὸν ἐν τοιούτῳ μέσῳ βιοῦντα ἐπιστημονικὸν καὶ μὴ κόσμον καὶ ὅτι ἠγαπήθη ὑπ' αὐτοῦ; τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι ἐσχάτως διελθόντες καὶ διὰ τῆς τόσον εἰρηνικῆς ὅσον καὶ φιλέργου, ἀριστοκρατικῆς ἅμα καὶ φιλελευθέρου καὶ φιλοξένου πόλεως ἐκείνης, εὖρομεν εἰσέτι ζωηρὰν τὴν μνήμην αὐτοῦ καὶ πανταχοῦ τὴν ὁμολογίαν ὅτι ὁ νεαρὸς τότε Χρηστομάνος ἠγαπᾶτο ἐκεῖ. Ἀπὸ τοῦ θερινοῦ ἔξαμήνου, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ Μαρτίου 1861, ὁ Χρηστομάνος ἐνεγράφη εἰς τοὺς φοιτητὰς τοῦ σεβασμίου Πανεπιστημίου τῆς Ἐιδελδέργης, ἐπὶ διετίαν σχεδὸν παρκαλουθῶν τὰ μαθήματα τῶν χημικῶν Bunsen, Carius καὶ Erlenmeyer, τοῦ φυσικοῦ Kirchoff καὶ τοῦ ὄρυκτολόγου Blum.

Πρέπει νὰ εἶνέ τις Γερμανὸς καὶ μάλιστα ἰθαγενὴς τῶν



παρρηνίων χωρῶν, διὰ τὴν ἐννοήσιν τὸν βίον, ὃν διάγει ἡ τῶν μερῶν ἐκείνων εὐτυχὴς ἀνθρωπότης. Ἀφέλεια, ἐν ταύτῃ δὲ καλὴ πίστις, ἀφοσίωσις πρὸς τινα ἰδέαν καὶ πρὸ πάντων ὅταν αὕτη συμβαδίζῃ μετὰ τοῦ αἰσθήματος, ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς τὸ γενικὸν καλὸν χαρακτηρίζει τοὺς λαοὺς ἐκείνους· πρῶτιστον δὲ ἀποτέλεσμα τοῦ τοιούτου χαρακτηῆρος εἶνε ἡ συνδελφότης, ἡ ἀπαντῶσα οὐ μόνον εἰς τοὺς ἀνωτάτους τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, τῆς ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας καὶ τῶν ἐπαγγελματικῶν κύκλων, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν μικρὸν λαὸν καὶ ἥτις μέχρι τοῦδε πλειστάκις ἐξεδηλώθη εἴτε δι' αὐταπαρνήτου ἠρωϊσμοῦ ἐν τῷ πολέμῳ εἴτε διὰ τῆς συμπράξεως εἰς μεγίστας καὶ μόνον ἐκεῖ ἐφικτὰς βιομηχανικὰς ἐπιχειρήσεις εἴτε διὰ τῆς ἰδρύσεως σωματείων καὶ εταιριῶν ἀπὸ κοινοῦ ἐμπορουμένων ὑπὸ τινος εὐγενοῦς ἰδέας. Εἶνε ὡς τὰ ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ προσώπου τῶν κατοίκων τῆς εὐφόρου ταύτης χώρας, τῆς γενετήρας τοῦ ἀρίστου τῶν γερμανικῶν οἴων καὶ τῆς ἐκ τούτου εὐθυμίας, τὸ σκυθρωπὸν ἢ τὸ περίφροντι τοῦ εἰς τὸν πορισμὸν τῶν τοῦ βίου ἐπιτηδείων καταγινομένου ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν ἄσμασι καὶ εὐθυμίας ἐπιλαμβάνονται τῶν σοβαρωτέρων ὑποθέσεων καὶ ἐν γέλωτι καὶ ἀρμονίᾳ φέρουσιν αὐτὰς εἰς πέρας. Ὅπως ὁ μικρὸς λαὸς, οὕτω καὶ οἱ ὕψιστοι ἰθύνοντες κύκλοι ἀμιλλῶνται τὶς ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ αὐτοῦ τὰ καταστῆ μᾶλλον ὠφέλιμος. Τὰ θέατρα τοῦ μεγάλου δουκάτου τῆς Βαδίας εἶνε τὰ ἄριστα ἐν Γερμανίᾳ, τὸ Πολυτεχνεῖόν του ἦτο καὶ εἶνε μεταξὺ τῶν πρώτων, ἡ δὲ φήμη τῶν δύο Πανεπιστημίων αὐτοῦ, ἀμείωτος ἀφ' ἧς ταῦτα ἰδρῦθησαν, ὑπερακοντίζει διὰ τῆς αἴγλης τῶν ἐκάστοτε εἰς αὐτὰ καλουμένων ἐξοχότητων τῆς ὑψηλῆς καὶ αὐτὰ τὰ Πα-



νεπιστήμια τῶν μεγαλοπόλεων τῆς Γερμανίας. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τοιαύτῃ χώρᾳ ὁ πρὸς τοὺς νόμους σεβασμὸς εἶνε ζυγὸς εὐάρεστος καὶ οὐδὲν ἄχθος ἐπιφέρων, ἐννοεῖται δὲ προσέτι ὅτι ἐν τοιούτῳ περιέχοντι ζῶντες οἱ ἄνθρωποι καὶ κοινωνικώτεροι γίνονται καὶ ἠθικώτεροι καὶ προοδευτικώτεροι.

Ἐφόδιον ἐκ τῆς αὐστηραῆς παρὰ τῇ οἰκογενεῖᾳ του ἀνατροφῆς ἔχων ὁ Χρηστομάνος τὸν πρὸς τὰ καλῶς κείμενα καὶ σεβασμοῦ ἄξια σεβασμὸν, συγχρόνως δὲ ἐμπορούμενος ὑπὸ τῆς νεανικῆς βεβαίως τότε ἴσως ιδέας ὅτι Ἑλλῆν ὦν ὤφειλεν ἐν ταῖς διαφόροις βαθμῖσι τῆς ἐκπαιδεύσεώς του νὰ κατατάσσεται πάντοτε μεταξὺ τῶν πρωτευόντων, τέλος δὲ ἐξεληθὼν ἐκ τῶν ἱεροκρατουμένων τότε, ἐξ ἴσου αὐστηρῶν καὶ περιωρισμένων κατὰ τὴν παροχὴν τῆς διδασκαλίας αὐστριακῶν σχολείων, ἀνέπνευσε νέον ἀέρα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἐιδελβέργης, ἣ δὲ ἐκεῖ κρατοῦσα ἐλευθέριος ἐλευθερίᾳ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καθόλου καὶ ἐν τῷ πανεπιστημιακῷ βίῳ ἐξήγειρε τὸν ἐνθουσιασμὸν του. Ἀφορμὴ τις τυχαία ἐπέβηκεν εἰς αὐτὸν νὰ γίνῃ προαπιστής τῶν ἐν τινι συναντήσῃ προσβληθέντων ἐλλήνων συμφοιτητῶν του καὶ κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς ἐκεῖ πανεπιστημιακῆς νεολαίας διετράνωσε τὸ αἶσθημά του τοῦτο μονομαχίσας τρικοντάκις. Καίτοι μηδέποτε ἐλλείπων ἐκ τῶν παρχδόσεων καὶ τῶν ἐν ἐργαστηρίοις ἀσκήσεων, ἐσύχναζεν οὐχ ἥττον εἰς τὰς συναναστροφὰς τῶν καθηγητῶν καὶ ἐξελέγη κοσμητῶρ τῶν χορῶν τοῦ μετοχικοῦ διασκεδαστηρίου τῆς πόλεως, τοῦ λεγομένου Μουσείου. Παρχκολουθῶν δὲ τὰς ἐν τῷ Χημείῳ ἐργασίας ἐγένετο καὶ ἄμισθος βοηθὸς τοῦ καθηγητοῦ Bunsen, ἀναπληρώσας τὸν τότε βοηθόν, νῦν δὲ καθηγητὴν τῆς Χημείας ἐν Στρασβούργῳ W. Rose. Ὅτε οἱ περι-



ωνυμοι Bunsen και Kirchoff ἀνεκάλυπτον τὸ φασματοσκόπιον, ἀναστατώσαντες δι' αὐτοῦ τὰς τέως ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις καὶ αὐταῖς ταῖς φιλοσοφικαῖς δοξασίαις κρατούσας θεωρίας, ἦτο εἷς τῶν ὑπηρετούντων τοὺς ἀστέρας τούτους τῆς ἐπιστήμης. Ἐστάλη δις εἰς τὰς πηγὰς τῆς Nauheim καὶ Duerkheim πρὸς σύλληξιν ὕδατος, ἐν ᾧ ἀνεκαλύφθη τὸ Καίσιον καὶ τὸ Ρουβίδιον. Ὅτε δὲ ὁ Bunsen μετὰ τοῦ πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἀποβιώσαντος δικαστήμου ἁγγλοχημικοῦ Roscoe ἐπεχείρουν τὴν βεβαίωσιν τῆς ἐντάσεως τοῦ φωτὸς τοῦ φάσματος ἀπὸ τοῦ ἐρυθροῦ ἄκρου μέχρι τοῦ ἰοχοῦ καὶ εἰς τὰς πέραν τούτου ἀοράτους χημικὰς ἀκτῖνας διὰ τῆς ἐπὶ τῶν ἀλάτων τοῦ ἀργύρου καὶ μίγματος ὕδρογόνου καὶ χλωρίου ἐπιδράσεως, ὁ Χρηστομάνος ἦτο εἷς τῶν παρασκευαζόντων τὰ πρὸς τοῦτο πειράματα.

Ἐχῶρι δὲ πρὸς τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις, ὅταν πένθος βαρὺ διὰ τὸν κατ' Αὐγούστον τοῦ 1861 ἀποβιώσαντα καὶ παρ' αὐτοῦ λατρευόμενον πατέρα ἐπέφερεν αὐτῷ τὸ πρῶτον πικρὸν τραῦμα τοῦ βίου. Εἰς ἐπίμετρον δὲ καὶ ἡ κατὰστασις τῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς δυσμενῶς ἐκτυλισσομένων ἐμπορικῶν ὑποθέσεων ἐδείνωσε τότε καὶ τὴν οἰκονομικὴν τῆς οἰκογενείας θέσιν. Ἡ ἐπιχείρησις τῶν λεωφορείων ἐν Ἀθῆναις εἶχε ναυαγήσει, ὁ δὲ ἐμπρὸς οἶκος ἐν Βιέννῃ ἀπώλεσε καὶ αὐτὰ τὰ ἐν Ἀθῆναις κτήματα τοῦ μεταστάντες καὶ θὰ ἦτο πρόβλημα ἡ ἐξακολούθησις τῶν σπουδῶν τοῦ Χρηστομάνου, ἐὰν μὴ ἡ ἡρώικῃ καὶ φιλόστοργος μήτηρ αὐτοῦ ἐπέμενε μετὰ πάσης θυσίας νὰ περνώσῃ αὐτὰς ἀντὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Βιέννης.

Σπεύδων λοιπὸν καὶ συμμελετῶν μετὰ δύο πρωτίστων φί-



λων του, τοῦ W. Preyer, ὀνομαστοῦ καταστάντος κατόπιν καθηγητοῦ τῆς φυσιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ἰένης καὶ συγγραφέως πλείστων σπουδαίων συγγραμμάτων καὶ τοῦ Benno Jaffé, πολλαπλοῦ ἑκατομμυριούχου σήμερον καὶ προνομιούχου κατασκευαστοῦ γλυκερίνης καὶ λανολίνης ἐν Βερολίνῳ, ὑπέστη μετ' αὐτῶν τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις, προσαγαγῶν διδακτορικὴν διατριβὴν περὶ τῆς τότε ὑπὸ τοῦ Hofmann ἐκ τῆς πίσης τῶν λιθανθράκων ληφθείσης ἀνιλίνης καὶ ἔλαβε τὸ διδακτορικὸν δίπλωμα.

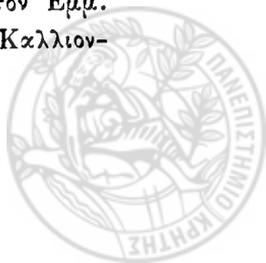
Ὁ Bunsen μετὰ ταῦτα τὸν ἐσύστησεν ὡς χημικὸν ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ χρωμάτων δι' ἀνιλίνης τοῦ Meidinger ἐν Φραγκφούρτῃ, ἐκεῖθεν δὲ ἐκλήθη εἰς Μόσχαν τῆς Ρωσσίας, ὅπως διευθύνῃ τὸ χημεῖον μεγάλου ἐργοστασίου χημικῶν προϊόντων, σάπωνος καὶ λαμπάδων ἐκ παραφίνης, ἕτε κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1862 ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργη, ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας ἐπὶ τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως, τῇ εἰσηγήσει τοῦ γενικοῦ γραμματέως τοῦ ὑπουργείου τούτου καὶ κηδεμόνος τῆς οἰκογενείας του, τοῦ καθηγητοῦ Γ. Γ. Παπαδοπούλου, νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπως, ὡς ἔλεγεν ἡ πρόσκλησις, συνδράμῃ τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὸ ἐθνικὸν ἔργον τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς διδασκαλίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ δραμῶν ἤλθε καὶ ἐγκαταλείψας βέβαια καὶ ἀσφαλῆ ἐπιστημονικὰ καὶ ὕλικὰ ὠφελήματα ἀνέλαβε—τὴν διδασκαλίαν τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἀριθμητικῆς μὲ μισθὸν 124 δρ. ἐν τῷ τότε ἐν τῇ οἰκίᾳ Λεβίδου ἐθνικῶ ἐπικληθέντι Διδασκαλείῳ, διορισθεὶς τὴν 2. Νοεμβρίου 1862, τὸ 21ον ἔτος εἰσέτι μὴ ὑπερβάς. Μετ' οὐ πολὺ τὸ διδασκαλεῖον διελύθη, συμφώνως ἴσως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς γενο-



μένης αὐτῷ πομπῶδους προσκλήσεως καὶ οἱ μνηταὶ αὐτοῦ διεσπάρησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους. Ὁ ἴδιος δὲ λέγει περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅτι ἀμφιβάλλει μὲν ἂν οἱ μνηταὶ του τὸν ἠννούου, βέβαιος ὅμως εἶνε ὅτι αὐτὸς δὲν ἠννόησεν οὔτε αὐτοῦς οὔτε ποῖον εἶδος διδασκαλίας ἠδύναντο οὔτοι νὰ διαδώσωσιν εἰς τοὺς ἑλληνόπαιδας.

Ἄλλὰ μετ' οὐ πολὺ βλέπομεν αὐτὸν ὑφηγητὴν γινόμενον τῆς χημείας ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, κατὰ Μάρτιον 1863, ταυτοχρόνως δὲ ἀναλαμβάνοντα ἄνευ τινὸς ἀντιμισθίας μετὰ τοῦ φιλέργου ὑφηγητοῦ τότε τῆς ἱατρικῆς Κωνστ. Π. Δηλιγιάννη τὴν καταγραφὴν καὶ ταξινόμησιν τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης τοῦ ἀειμνήστου φιλέλληνοσ Thiersch, ἧτις μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου αὐτῆς συνεχωνεύθη μετὰ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

Εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑφηγητοῦ εἶχε συναγωνιστὰς καὶ ἐν πολλοῖς δυστυχῶσ ἀντιπάλους τὸν ἱατρὸν Ἰωάννην Γ. Ἰωάννου ἐκ Κορίνθου καὶ τὸν φαρμακοποῖον τῆς ἐν Παρισίοις Σχολῆς Γ. Ζαχισάνον ἐκ Νκυπλίου. Ἄλλὰ μόνος αὐτὸς ἐσύστησεν ἄμα τῷ διορισμῷ αὐτοῦ ἰδίαισ δαπάναισ, ἐξοδεύσας 8000 περίπου δραχμάσ, μικρόν τι χημεῖον, ὅπερ ὁ τότε πρύτανις καὶ ρέκτης καθηγητῆς τοῦ δικαίου Κωνστ. Φρεαρίτης μὲ πλείστας ἐπιφυλάξεισ ἐπέτρεψε νὰ ἐγκαταστήσῃ ἐν τῷ πρὸς βορρᾶν ὑπογείῳ τῆς δυτικῆς αὐλῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἐν ᾧ χώρῳ κατὰ τὸ 1862 ἦτον ἡ ὄπλοθήκη τῆς ἀκαδημ. φάλαγγος. Τὸ χημεῖον τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι καὶ, μολονότι πενιχρόν, ἐξεπαίδευσεν οὐχ ἧττον καὶ διεμόρφωσεν ἄνδρας, σήμερον ἐν τῇ κοινωσίᾳ δικπρέποντας, οἷον τὸν Ἐμμ. Δραγούμην, τοὺς ἱατροὺς Λούην, Κατερινόπουλον, Καλλιων-



τζην, Κανέλλην, τὸν πρώην καθηγητὴν Γ. Κρίνον, τοὺς φαρμακοποιούς Καζιλάρην, Ἄν. Τσαμαδὸν ἐκ Κρανιδίου καὶ πολλοὺς ἄλλους, οὓς ἐξήσκει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν χημικῶν ἀναλύσεων.

Ταῦτοχρόνως τῇ συστάσει τοῦ ἐφόρου τῆς Βιβλιοθήκης Τυπάλδου ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ἡ περισυλλογὴ τῶν ἐν τῇ Ἑθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῆδε κἀκεῖσε ἐρριμμένων φυσικῶν καὶ φυσιογραφικῶν συγγραμμάτων καὶ ἡ ταξινόμησις αὐτῶν καθ' ὕλην ἐν ὠρισμένῳ τινὶ δωματίῳ, ἐν ᾧ καταγραφέντα ἐπὶ δελτίων εἰσέτι τυγχάνουσιν ἀποτεθειμένα.

Τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον, ἰδρυθὲν καθ' ὑπόδειγμα γερμανικῶν πανεπιστημίων, ἔφερον ἅμα τῇ συστάσει αὐτοῦ καθαρῶς τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν· μεθ' ὅσας δὲ καὶ ἂν ὑπέστη ὁ ὑπὸ τῶν ἀντιβασιλέων τοῦ 1833 ἀρχικῶς ἐκπονηθεὶς καταστατικὸς νόμος αὐτοῦ τροποποιήσεις καὶ μεταβολάς, ὁ ἀρχικὸς αὐτοῦ χαρακτῆρ μέχρι τῆς σήμερον διατηρεῖται καὶ βλέπομεν Σχολάς, ἑδρας, καθηγητάς καὶ ὑφηγητάς οἴους καὶ ἐν τοῖς γερμανικοῖς πανεπιστημίοις. Ὁ θεσμὸς μάλιστα τῶν ὑφηγητῶν εἶνε σπουδαιότατος καὶ ἐγένετο μὲ τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς φυτώριον μελλόντων καθηγητῶν καὶ ἐμβριθῶν ἐπιστημόνων. Ἐὰν σήμερον ἔν τισιν ἴσως ἐξῆλθε τῆς προκεχωραγμένης τροχιάς παρ' ἡμῖν, ἐὰν ἡ εὐκολος ἀπόκτησις τοῦ ἀξιώματος τούτου σὺν τῇ δυστυχῶς πανταχοῦ ὑπερπούσῃ πολιτικῇ συναλλαγῇ ἐμείωσε τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, εἰς τρόπον ὥστε μεταξὺ τῶν ὑφηγητῶν μὴ πάντως ζητητέον τὸν καλὸν μύσθην τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸν ἐμβριθῆ ἐπιστήμονα τοῦ μέλλοντος, οὐχ ἥττον ὑπῆρξεν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ὑφηγηταὶ μᾶλλον τῶν τὰς ἑδρας κατεχόντων καθηγητῶν διέπρεπον.



τευλάχιστον υπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν ὁ ζῆλος αὐτῶν ἦτον ἀνώτερος. Ὁ Χρηστομάνος, ὑφηγητῆς τῆς Χημείας γενόμενος, ἠνῴει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ὡς ἐὰν ἐδίδασκεν ἐν γερμανικῷ πανεπιστημίῳ. Ὡς ὑφηγητῆς διεξῆλθε τρεῖς ὄλην τὴν σειρὰν τῆς ἀνοργάνου καὶ τῆς ὀργανικῆς Χημείας, εἰτὸς ταύτης διδάσκων ἀπὸ τῆς ἐδρας καὶ ἐμπράκτως τὴν ἀναλυτικὴν Χημείαν, ἐφ' ᾗ καὶ ἐξέδωκε τὴν πρώτην ἐν Ἑλλάδι ἀναλυτικὴν Χημείαν ὑπὸ τὸν τίτλον τῶν Ἀναλυτικῶν Πινάκων (1864), ἐν οἷς συμπύξας τὴν ὑπὸ τοῦ Will καθιερωθεῖσαν ἀναλυτικὴν μέθοδον κατὰ τρόπον ἐν πολλοῖς πρωτότυπον εἰς πίνακας, διηκούλυε τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀναλυτικῆς Χημείας καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν σωμάτων. Ἐδίδασκε τὴν Χημείαν συγχρόνως μετὰ τοῦ καθηγητοῦ τῆς φαρμακευτικῆς Χημείας Ε. Λάνδερ, εἰς ὃν εἶχεν ἀνατεθῆ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἱατροῦ καὶ καθηγητοῦ τῆς γενικῆς Χημείας Ἀλεξ. Βενιζέλου καὶ τὸ μάθημα τοῦτο καὶ ἐνῶ ἐκεῖνος δι' ἐπιδεικτικῶν καὶ θορυβωδῶν πειραμάτων μᾶλλον ἐπεδίωκε νὰ θαμβώσῃ τὸ εἰς τοιαῦτα θεάματα προθύμῳ; συρρέον ἀκροατήριον, χωρὶς νὰ ἐπιμείνῃ καὶ εἰς θεωρίας, τύπους καὶ ἐξισώσεις, ὁ Χρηστομάνος ἀμέσως ἤρξατο παραδίδων καὶ θεωρητικῶς τὴν χημείαν, ἀσπασθεὶς καὶ διεξαγαγὼν ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ μαθημάτων τὴν τότε μόλις εἰς τὴν τῆς γημείας διδασκαλίαν εἰσγχομένην ἀτομικὴν θεωρίαν, προσπαθῶν συνάμα νὰ σχετίσῃ τὰ χημικὰ γεγονότα μετὰ τῶν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, εἰς τὴν φαρμακευτικὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν ἱατρικὴν ἐφαρμογῶν αὐτῶν. Οὕτω δὲ κατώρθωσε νὰ συγχρατῆ, καίτοι ὑφηγητῆς ὢν, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους πολυπληθὲς ἀκροατήριον, συνάμα δέ, καίτοι κατ' οὐκ ὀλίγων



γλωσσικῶν δυσκολιῶν παλαιῶν, νὰ θέσῃ τὰς πρώτας βάσεις ὀνοματοθεσίας ἑλληνικῆς τῶν χημικῶν πράξεων καὶ τῶν χημικῶν οὐσιῶν. Ἡ πληθὺς τῶν ἐκάστοτε ἀνακαλυπτομένων νέων χημικῶν οὐσιῶν καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συστηματικῆς ταξινομήσεως αὐτῶν ἐγέννησαν πλείστους νέους ἐπιστημονικούς ἔρους, ὧν ἡ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μεταγλώττισις ἀπαιτεῖ τελείαν γνῶσιν τοῦ πράγματος καθὼς καὶ τῆς γλώσσης. Πολλάκις ἠκούσαμεν αὐτὸν ἐκφέροντα τὴν εὐχὴν νὰ ἐπιληφθῶσιν Ἕλληνες ἑλληνισταί, συνάμα δὲ καὶ γνῶσται τῶν χημικῶν ὑποθέσεων, τῆς συντάξεως καταλλήλου χημικῆς γλώσσης· μόνον ἡ ἑλληνικὴ Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν, ἔλεγεν, ἠδύνατο νὰ προικίσῃ τὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν κατάλληλον ὀνοματοθεσίαν, αὕτη δὲ τότε θὰ ἀνελάμβανε παγκόσμιον κύρος, τοῦ ὁποίου δυστυχῶς στεροῦνται μέχρι τῆς σήμερον πᾶσαι αἱ τῶν λοιπῶν ἔθνῶν ὀνοματοθεσίαι, εἰ καὶ παρῶν αὐτῶν κοινὴ βάσις εἶνε ἡ σύστασις ἐνικίας ὀνοματοθεσίας, δι' ἧς σὺν τῷ ὀνόματι τῷ ἐπιστημονικῷ χημικῆς τινος οὐσίας νὰ δηλωῶται καὶ ἡ σύνθεσις αὐτῆς κατὰ τε ποῖον καὶ κατὰ ποσόν. Ὅτι δὲ ἡ ἔκτοτε συλληφθεῖσα καὶ βαθμηδὸν κατὰ τὸν ροῦν τῶν ἐτῶν βελτιωθεῖσα καὶ παγιωθεῖσα ὀνοματοθεσία, οἶαν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχομεν ἐν τῷ πρὸ ὀκταετίας ἐκδοθέντι μεγάλῳ ἐγχειριδίῳ τῆς χημείας τοῦ Χρηστομάνου, ἐν πολλοῖς βεβαίως ἔπρεπε νὰ προσκρούσῃ κατὰ τῶν κανόνων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οὐδεὶς δύναται νὰ ψέξῃ τοῦτο, ἀφοῦ ἐπρόκειτο περὶ ἔρων καὶ πραγμάτων, ὧν ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ ἔννοια ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ἀλλ' ἔμως τὸ κατὰ σταθερὸν πρόγραμμα διεξαχθὲν σύστημα τῆς ὀνοματολογίας ταύτης κατορθοῦ νὰ ἀποδώσῃ τὴν ποθεινὴν σημασίαν καὶ τοῦτο εἶνε τὸ μέγα προ-



τέρημα αὐτῆς. Μήπως οἱ συνελθόντες πρὸ ὀλίγων ἐτῶν (1893) κορυφαῖοι τῶν ἐπιστημόνων πάντων τῶν ἐθνῶν ἐν Γενεύῃ τῆς Ἑλβετίας καὶ παραδεξάμενοι νεωτέραν τινὰ ὀνοματολογία ἢ νέας καταλήξεις καὶ σολοίχους συντομύσεις δὲν ὠκοδόμησαν ἀληθῆ κυκεῶνα εἰς τὸ λεξιλόγιον τῆς χημείας, καίτοι φρονοῦντες ὅτι μετὰ ποιητικῆς ὄντως ἐλευθερίας ἐχρῶντο ὄροις ἑλληνικοῖς ;

Οἱ μετ' αὐτοῦ συνθισῶται, τὴν διδασκαλίαν τῆς Χημείας καὶ οὗτοι ἀναλαβόντες, δὲν ἠδύναντο νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὸν οὔτε εἰς τὴν πλήρη ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους διεξαγωγὴν τῆς ὅλης Χημείας, οὔτε εἰς τὴν ἐκτύλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν πρωτοφανῶν τότε ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς βρασιζομένων νέων θεωριῶν· οὕτω δὲ συνέβη νὰ κατακτήσῃ ἀπέναντι αὐτῶν ὁ Χρηστομάνος ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ ὑπεροχὴν τινὰ, ἐκδηλωθεῖσαν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς εἰς αὐτὸν, καίτοι μετὰ στόμφου πολλάκις ὡς ἐτερόχθονα ἀποκηρυττόμενον, ἀναθέσεως σπουδαίων τοῦ Κράτους ὑπηρεσιῶν. Εἰς αὐτὸν ἀνέβηκεν ὁ ἀείμνηστος Ἐπ. Δεληγεώργης τὴν ἐκπόνησιν προγράμματος τῆς διδασκαλίας τῆς Χημείας ἐν Γυμνασίοις, αὐτὸν ἐπεφόρτισεν ὁ ὑπουργὸς τῆς παιδείας Αὐγερινὸς νὰ καταρτίσῃ συλλογὰς ὀργάνων τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Χημείας διὰ τὰ Γυμνάσια καὶ τὴν στρατιωτικὴν Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, αὐτὸν ἐξέλεξαν οἱ πρωθυπουργοὶ Βούλγαρης, Ρουφὸς καὶ Κουμουνδούρος, ὥπως ἀναλύσῃ τὰς σκωρίας καὶ κατόπιν τὰς ἐκβολὰδας τοῦ Λαυρείου καὶ ἐκθέσῃ περὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν. Ἐπὶ τετράμηνον κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1865 πρὸς τὸ 1866 εἰργάζετο ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐπιτροπῇ, τῇ ὑπὸ τοῦ ὀρυκτολόγου καὶ τμηματάρχου Παναγ. Βουγιούκα προεδρευομένη, ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ὑπὸ σκηνᾷ εἰς τὴν



ἐπὶ τόπου καταμέτρησιν, ἀνάλυσιν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ πλούτου τούτου τοῦ Λαυρείου καὶ πολλάκις προεκινδύνευσε μόνος καὶ μετὰ τῶν συναδέλφων Ἄρ. Βουσάκη καὶ Γ. Ζαβιτσάνου εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἐκ τῶν ἐρευνητῶν αὐτῶν ἀπορροδόντων ἔθνικῶν δικαιωμάτων κατὰ ποικίλων ἀντιθέτων ἀξιώσεων.

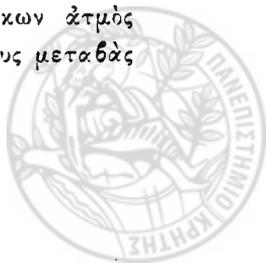
Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1863 διωρίσθη καὶ καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Τεχνῶν τοῦ Πολυτεχνείου ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Θ. Ζαίμη, ἔκτοτε δὲ ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐπίλυσιν πασῶν τῶν πρὸς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰς Φυσικὰς Ἐπιστήμας σχετιζομένων ὑποθέσεων τοῦ Κράτους,

Μία τῶν ἁμπροτέρων περιστάσεων, ὅπως ἀποδείξῃ καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀκούραστον ζῆλον εἰς τὴν αὐταπάρνητον ἐκτέλεσιν τῶν τοιούτων ὑπηρεσιῶν, ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸν ὑφηγητὴν Χρησιμοποιῶν, ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰανουαρίου 1866 ἤρξατο ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Σαντορίνης σειόμενον τὸ ἔδαφος, φλεγομένη ἢ θάλασσα καὶ ἐξαρσιούμενος ὁ βυθὸς αὐτῆς. Ἡ ἀποστολὴ του ὡς μέλους τῆς ἐκ διασήμεων ἀνδρῶν, τῶν Παναγ. Βουγιούκα, Λ. Παλάσκα, Ἡρ. Μητσπούλου καὶ Ἰουλ. Σμιθ συγκροτηθείσης ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς μελέτην τῶν ἠφαιστειακῶν φαινομένων τῆς νήσου Θήρας, ἦτο γόνιμος εἰς ἀνακάλυψιν καὶ βεβαίωσιν σπουδαίων ἐπιστημονικῶν φαινομένων.

Ἦτο ἀρκετὰ μαθητὴς τοῦ Bunsen, ἵνα ἅμα τῇ ἀφίξει τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἀτμοημιολίας «Ἀφροέσεως» ἀπέναντι τῆς νήσου Νέας Καϋμένης διῆθη ἐν τῇ ἀμιζούσῃ θαλάσσῃ, τῇ ἐναλλαγῇ ψυχρᾶ καὶ θερμῇ μέχρι βρασμοῦ γινομένη, ἐν τῇ ἀποτόμῳ ἀλλαγῇ τῶν χρωμάτων τοῦ ὕδατος αὐτῆς, ἀπὸ λευκοῦ καὶ γαλακτοχρόου αἴφνης κίτριου καὶ μετ'



οὐ πολὺ πορφυροχρόου γινομένου, ἐοργασίαν ὑποχθόνιον βιαίως ἐκλύσεως ἀτμῶν καὶ ἀερίων, οἷα μόνον ἠφαιστειοὺς ἐκρήξεις συνοδεύουσι. Ἐβεβχίωσε τότε πρῶτος τὴν ὑπαρξιν ὑδροχλωρίου ἐλευθέρου ἐν τε τῇ θαλάσῃ καὶ ἐν τοῖς ἀτμοῖς, ὅτε δὲ τὴν θιν Φεβρουαρίου αἴφνης γλῶσσαι φωταυγεῖς φλογῶν ἤρξαντο περιδινοῦμεναι ἐν σημείῳ τῆς θαλάσσης, ἔνθα κατόπιν ἀνέδυσεν ἡ νῆσος Ἀφροέσση καὶ ἐξ αὐτῆς ἀνωκοδομήθη ὁ γωνικός ἠφαιστειὸς κρητῆρ τοῦ Γεωργίου τοῦ Α', μεταβὰς διὰ μικρᾶς λέμβου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ζεύσεως θαλάσσης, ὑπὸ τὸ θάλασπος τῆς ὁποίας κατέρρεεν ὁ χρωματισμὸς τῆς λέμβου, συνέλεξε τὸ ἀέριον καὶ ἐβεβαίωσε ὅτι συνίστατο ἐξ ὀξυλενίου, ὑδρογονάνθρακος δηλαδὴ διὰ φωτεινῆς φλογὸς καιομένου. Καὶ ἐτέραν σπουδαίαν ἀνακάλυψιν ὀφείλει ἡ νεωτέρα γεωλογία εἰς ἡν ἐπιτόπιον παρκτηρήσειν τῆς τότε ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς· ὅτε, ἀνωψθέντων ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης τῶν ἐκ τραχειτικῆς λίθας βράχων τῆς Ἀφροέσσης, ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῇ ἀμέσῳ γειτνιάσει τοῦ πυριφλεγούς κέντρου ἐγκατάστασις συσκευῶν, συνελέχθησαν ὑπὸ τοῦ Χρηστομάνου τὰ ἐκ τοῦ ὕδατος ἀναβράζοντα ἀέρια καὶ εὐρέθη ὅτι συνίστανται ἐξ ὑδρογόνου καὶ ἀνθρακούχου ὑδρογόνου. Ἐξελθόντα δὲ ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕδατος ἀνεφλέχθησαν καὶ ἐκκίοντο διὰ τῆς ἀμυδρᾶς καὶ χαρκτηριστικῆς, εἰς πάντα χημικὸν γνωστῆς φλογὸς τοῦ ὑδρογόνου. Φασματοσκοπηθέντα δὲ ἀπεδείχθησαν ὅτι εἶνε ὄντως ὑδρογόνον καιόμενον, ἐν τῇ φλογί τοῦ ὁποίου συμπρεσύρθησαν καὶ ἀτμοὶ χλωριούχου σιδήρου. Τούτου δ' ἔνεκα ἐν καιρῷ ἡμέρας ὁ ἐκ τῆς Ἀφροέσσης κατ' ἀρχᾶς ἀναθρώσκων ἀτμὸς ἦτο ἐρυθροβχφῆς. Κατὰ Μάρτιον δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔτους μεταβὰς



εις τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν νήσων τῆς Θήρας ἀποτελοῦσαν τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας Στρογγύλης νήσον Θηρασίαν, ἔνθα ἀνασκάπτονται δύο παμμεγέθη στρώματα ἠφιστίου τόφου, τῆς πασιγνώστου δηλαδὴ διὰ τὴν εἰς τὰ κονιάματα χρῆσιν αὐτῆς Θηρακίης Γῆς, ἀνεκάλυψεν αὐτὸς πρῶτος ἕχνη προκατακλυσιμικίων οἰκημάτων καὶ ἐδημοσίευσεν πρῶτος εἰς τὴν «Πατριδα» Σύρου τὴν βαρυσήμαντον ταύτην ὑπὸ ἀνθρωπολογικῆν ἔποψιν ἀνακάλυψιν, περὶ ἧς λόγον κατόπιν ποιεῖται ἐν τῷ περὶ Σαντορίνης συγγράμματι αὐτοῦ ὁ Γάλλος γεωλόγος Κάρολος Φουκέ.

Αἱ ἐκθέσεις τοῦ ὑφηγητοῦ Χρηστομάνου περὶ τῶν φαινομένων τῆς Θήρας καὶ αἱ ἐπὶ τριετίαν μετ' ἐπιμελείας διεξαχθεῖσαι ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ παραδόσεις αὐτοῦ παρεκίνησαν τὴν Κυβέρνησιν, ἧς τότε πρόεδρος: ἐτύγγανεν ὁ Βενιζέλος Ρούφος, ν' ἀποστείλῃ αὐτῷ εἰς Θήραν τὴν 13ην Ἀπριλίου 1866 τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς ἐκτάκτου Καθηγητοῦ τῆς Γενικῆς Χημείας. Ἐκτοτε μόνον μέλημα τοῦ Χρηστομάνου ἦτο ν' ἀνυψώσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ κλάδου τούτου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὸ ἐμπρέπον ὕψος. Ἦτο δὲ καὶ εἶνε εἰσέτι τὸ ἔργον τοῦτο οὐχὶ ἀπηλλαγμένον πλείστων δυσκολιῶν, διότι οὐχὶ μόνον περὶ εἰσαγωγῆς νέας ἐπιστήμης πρὸς ἡμῖν ἐπράκειτο, ἀλλὰ καὶ περὶ καταπολεμήσεως τῆς ἐπικρατησάσης ἰδέας, ὅτι τὸ Πανεπιστήμιον τῆς πρωτεύουσας τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἰδιαιτάτην ἐντολὴν τὴν διάσωσιν τῆς τῶν προγόνων σοφίας καὶ ἐπιστημοσύνης καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, πᾶσαι δὲ αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι νὰ καλλιεργῶνται μὲν, ἀλλ' ἐν δευτέρῃ μοίρᾳ καὶ οὐχὶ ὡς θέματα τοῦ κυριωτάτου τοῦ Ἐκπαιδευτηρίου τούτου προο-



ρισμοῦ. Διὰ τοῦτο ἀνέκαθεν αἱ ἀρχαὶ τοῦ Πανεπιστημίου δυσ-  
μενῶς κᾶπως ὑπέβλεπον τὰς σχετικῶς μεγάλαις δαπάναις,  
ὧν ἀνάγκη ἔχει ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ ἐπίδοσις τῆς διδασκα-  
λίας τῆς Χημείας. Ἄλλ' ὅμως πολλάκις ἐξεφράσθη ὁ Χρη-  
στομάνος, ὅτι ἡ παρ' ἡμῶν φυσικὴ Ἐπιστήμη, εἰ καὶ μετὰ  
πολλοὺς ἀγῶνας, ἐπὶ τέλους ἕμως δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ παρά-  
πονα κατὰ τῆς ἐλευθεριότητος τῶν ἀρχῶν τοῦ Πανεπιστη-  
μίου, τοῦ ὁποῦ τὰ χρηματικὰ μέσα ἀφ' ἑνὸς τοσοῦτω πε-  
ριωρισμένα εἰσὶ, ἡ δὲ πρὸς αὐτὸ συνδρομὴ τοῦ Κράτους το-  
σοῦτον φειδωλή.

Εὐρέθησαν εὐτυχῶς ἄνδρες ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ μεταξὺ  
τῶν κατὰ καιροὺς πρυτάνεων ἐνόησαντες ὅτι ἀνεῦ ἐνδεια-  
τήματος ἐπιστημονικοῦ ἢ Χημείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ  
διδάσκηται, βαθμηδὸν δὲ ὄντως κατηρτίσθησαν ἐπὶ τῇ βά-  
σει τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιωτικοῦ χημείου τοῦ τότε ὑφηγητοῦ  
Χρηστομάνου τρία νέα χημικὰ ἐργαστήρια. Τὸ πρῶτον ἰδρύθη  
ἐπὶ Πρυτάνεως Ἄ. Ρ. Ραγκαβῆ ἐν τῇ εὐρείᾳ αἰθούσῃ  
ἐνθα νῦν εὐρίσκεται τὸ γραφεῖον τοῦ Πρυτάνεως καὶ τὸ Λο-  
γιστήριον. Ἡ διχίρεσις τῆς αἰθούσης ταύτης εἰς δύο διαμε-  
ρίσματα λογίζεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (Μαῖον 1866),  
τοῦ Χρηστομάνου καταρτίσαντος ἐν μὲν τῷ μεγαλειτέρῳ διχ-  
μερίσματι χημεῖον τῶν ἐξασκουμένων φοιτητῶν, ἐν δὲ τῷ  
μικροτέρῳ τὸ ἰδιαιτέρον αὐτοῦ χημεῖον μετὰ τῶν συλλογῶν  
καὶ τῶν ζυγῶν. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1872, πρυτανεύοντος τοῦ  
καθηγητοῦ Κ. Βουσάκη, ὠκοδομήθη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ τότε εἰς  
τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ Πανεπιστημίου περιελθόντος Παπαδο-  
πουλείου Λυκείου αἰθούσα ἀμφιθεατρικὴ, ἐνθεν καὶ ἐνθεν τῆς  
ὁποίας ἐτάχθησαν ἀνὰ πέντε δωμάτια διὰ τε τὴν διδασκα-



λίαν τῆς Χημείας καὶ τὸ χημεῖον καὶ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀνατομίας καὶ τὸ ἀνατομεῖον. Ἐν τῷ νέῳ τούτῳ ἐνδικοιτικῷ, ἐν ᾧ ἐνίοτε πλείοτεροι τῶν 50 συγχρόνως φοιτητῶν ἐξησκούντο ἐμπράκτως εἰς τὴν Χημείαν, ἐγένοντο αἱ πλείσταί τῶν ἐργασιῶν τοῦ καθηγητοῦ Χρηστομάνου, αἵτινες δημοσιευθεῖσαι ἐν γαλλικοῖς καὶ γερμανικοῖς περιοδικοῖς καὶ αὐτοῦ τὸ ὄνομα ὡς χημικοῦ ἐστερέωσαν καὶ ἀπέδειξαν, ὅτι καὶ παρ' ἡμῶν ὑπάρχει ἐπιστημοσύνη καὶ καλλιεργούνται ἐπιστημονικαὶ ἔρευνοι αὐτοτελεῖς, συνεισφέρουσαι γεγονότα ὑπὲρ τῆς καθόλου προόδου τῆς Ἐπιστήμης. Ἴνα τινὰς μόνον μνημονεύσωμεν καὶ δὴ τὰς σπουδαιότερας τῶν ἐνταῦθα ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν, ἀναφέρομεν τὴν μέθοδον τῆς κυπελλώσεως τοῦ ἀργυρούχου μολύβδου διὰ καθαρῶ ὀξυγόνου, τὴν ἀπόσταξιν τοῦ χημικῶς καθαρῶ ἀργύρου, νέας τινὰς ιδιότητας τοῦ μετάλλου τούτου, οὗ τὸ εἰδικὸν βάρος = 10,575 εἶνε ὄντως ἑλληνικὸς ἀριθμὸς, τὴν ἀνάλυσιν πλείοτερον τῶν 100 εἰδῶν ὀρυκτῶν χρωμιτῶν, τῶν πλείστων ἐξ Ἑλλάδος, καὶ τὴν κατάταξιν αὐτῶν κατὰ τὸν τύπον τῶν ἰσομόρφων μιγμάτων, ἐξ ἧς προέκυψεν ὅτι οἱ διάφοροι χρωμίται δὲν εἰσὶ τυχαῖα μίγματα ἀλλὰ συγκροτοῦνται καθ' ὀρισμένην ἀναλογίαν μορίων τῶν συστατικῶν. Ἀναφέρομεν προσέτι μεθόδους τῆς κατὰ ποσὸν ἀναλύσεως τῶν χρωμιτῶν, πρωτοτύπους καὶ μεταρρυθμιστικὰς τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γνωστῶν, αἵτινες κατέχουσι σήμερον ἐπιφανῆ θέσιν μεταξὺ τῶν τοιούτων ἀναλυτικῶν μεθόδων ἐν τοῖς νεωτέροις συγγράμμασι περὶ ἀναλυτικῆς Χημείας. Δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν καὶ τὰς κλασικὰς τοῦ Χρηστομάνου περὶ μονοχλωριούχου καὶ τριχλωριούχου ἰωδίου ἐργασίας, δι' ὧν διεφωτίσθη ἡ σύστασις τῶν σωμα-



των τούτων καὶ ἐπενοήθη νέα μέθοδος πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῶν εὐκόλως ἀποσυντιθεμένων χημικῶν ἐνώσεων. Ἐν τῷ χημείῳ τούτῳ τέλος ἀνεκαλύφθη παρ' αὐτοῦ ἴδιος τρόπος πρὸς πηρασκευὴν τῆς ὀργανικῆς ἐνώσεως τοῦ Διφραϊνυλίου ἐκ τοῦ φανικοῦ ὀξέος, περὶ οὗ ὠμίλησεν ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν ἰταλῶν ἐπιστημόνων τοῦ 1875 ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας.

Βίον δεκαπέντε ἐτῶν διήνηυσεν ἡ ἑλληνικὴ χημεία ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τούτῳ, τῷ τρίτῳ ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ πρώτου χημείου, εἶνε δὲ περιεργον ὅτι συνέπεσε μετὰ τῆς ζωηρᾶς δράσεως τῶν δικηφῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῆς ἀνεγέρσεως μεγάλων καὶ πολυτελῶν χημείων ἢ ἐκδήλωσις τῆς ἀνάγκης καὶ παρ' ἡμῖν ν' ἀποκτήσωμεν εὐρύτερον ἐνδιαίτημα τῆς χημείας. Ἦτο ὡς ἐὰν τὸ ἀπανταχοῦ ὑπὸ τῆς Χημείας προωθούμενον πνεῦμα ὑπὲρ τῆς προσόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ποικίλων ἐφαρμογῶν αὐτῶν εὗρεν ἡχώ καὶ παρ' ἡμῖν. Οὕτω δὲ ἐπὶ τῆς πρυτανείας τῶν κ. κ. Κ. Ν. Κωστή καὶ Γ. Καρχμηήσα ἀπεφασίσθη ἀπὸ τοῦ 1885 κατ' ἀοχὴν κατὰ δὲ τὸ 1887 ὀριστικῶς νὰ ἐγκυβερνηθῆ τὸ παλαιόν, σὺν τῷ χρόνῳ αἰεὶ στενώτερον γινόμενον καὶ ἐπὶ μᾶλλον ἀκατάλληλον ἀποδεικνυόμενον χημεῖον, καὶ ν' ἀνεγερθῆ ἐπὶ τῇ βᾶσει ἐνὸς τῶν πολλῶν ὑπὸ τοῦ Χρηστομάνου ὑποβληθέντων σχεδίων νέον καὶ τελειότερον τοιοῦτον, ἐπὶ τοῦ πρὸ ἐτῶν ἤδη πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ πρυτάνεως Π. Καλλιγᾶ ἀγορασθέντος μεγάλου οἰκοπέδου τοῦ Πανεπιστημίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σόλωνος. Ὀφείλεται ἐπὶ τούτῳ μέγας ἔπαινος εἰς τοὺς πεφωτισμένους ἐκείνους πρυτάνεις, τοῦτο δὲ πολλὰ καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Χρηστομάνου ἠκούσαμεν



ἐπαναλαμβανόμενον· διότι οὗτοι μηδὲν πτοηθέντες ὑπὸ κα-  
τακραυγῶν τῶν ἀντίθετα φρονούντων, ὧν λ.χ. τις ἀπῆτει ἀντι-  
τῶν ὑπὲρ τοῦ χειμῆος δαπανῶν νὰ οἰκοδομηθῇ πανεπιστη-  
μιακὸς Ναὸς πρὸς ἐποικοδόμησιν ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ φρο-  
νήματος παρὰ τῆ νεολαίᾳ, ἄλλος δὲ ἐζήτει τὴν ἀνέγερσιν  
κλασικοῦ θεάτρου, οὐχ ἥττον σταθερῶς ἐπέμειναν, ἀρυσθέντες  
τὴν δύναμιν ἐκ τοῦ ἀπανταχοῦ ἐπικρατοῦντος πνεύματος τοῦ  
συγχρόνου πολιτισμοῦ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως ταύ-  
της, ἥτις εἰς τὰ χρονικά τοῦ Πανεπιστημίου ἀποτελεῖ γεγο-  
νός, χαρακτηρίζον βαθμίδα προόδου, εἰς ἣν οἱ ἄνδρες οὗτοι  
ὠδήγησαν τὸ ἔθνος, ὅπως ἀποσκορπίσῃ τὰ παλαιὰ καὶ τε-  
τριμμένα καὶ τραπῆ εἰς νέαν ὁδόν. Ὡς δὲ ἐν πλείσταις τοιαύ-  
ταις ἀναμορφωτικαῖς τοῦ βίου τοῦ ἔθνους ἡμῶν περιστάσεσι,  
οὕτω καὶ ἐνταῦθα πάλιν τὸ Πανεπιστήμιον ὡς φάρος προεξέ-  
χων προεπορεύθη αὐτοῦ καὶ ἐφάνη οὕτω καὶ πάλιν ἄξιον τοῦ  
προορισμοῦ αὐτοῦ.

Τὸ σχέδιον τοῦ χειμῆος, ὡς σήμερον ὑπάρχει, ἐπενοήθη  
ὑπὸ τοῦ Χρηστομάνου, κατηρτίσθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος  
Ε.Τσίλλερ, ἀφοῦ ἐνέκρινον αὐτὸ καὶ οἱ τότε ἐν Ἀθήναις περε-  
πιδημοῦντες διάσημοι τῆς χειμῆος καθηγηταὶ Ροδόλφος Φίτ-  
τιχ καὶ Αὐγουστος Χόφμαν· ἐγένετο δὲ διὰ δύο καθηγητὰς  
τῆς Χημείας, τὸν τῆς πειραματικῆς καὶ τὸν τῆς ἱατρικῆς ἢ  
βιολογικῆς Χημείας, καὶ ὑπελογίσθη διὰ τὴν ἐξάσκησιν του-  
λάχιστον 200 φοιτητῶν τοῦ φυσικοῦ τμήματος τῆς φιλοσο-  
φικῆς σχολῆς, τοῦ φαρμακευτικοῦ τμήματος καὶ τῆς ἱατρι-  
κῆς σχολῆς. Αἰθουσα δὲ παρεδόσεως ἐγένετο μία δι' ἀμφοτέ-  
ρους τοὺς καθηγητὰς. Ἡ δαπάνη τοῦ κτιρίου πλὴν τοῦ οἰ-  
κοπέδου ἀνῆλθεν εἰς 280 χιλ. δραχ. περίπου, ἡ δὲ ἀξία



της ἐσωτερικῆς δικσκευῆς καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ὑδραγωγείων. τοῦ διὰ φωτακερίου φωτισμοῦ καὶ τῶν ἐπίπλων ἐστοίχισεν 70 χιλ. δρ. περίπου, ἐνῶ ἡ ἀξία τῶν ἐν τῷ χημείῳ φυλαττομένων συλλογῶν, συσκευῶν καὶ ὀργάνων ὑπερβαίνει τὰς 100 χιλιάδας δρ. Τοιοῦτον εἶνε τὸ νέον ἐνδιαίτημα τῆς Χημείας, εἰς τὸ ὅποιον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1889 ἐξησκήθησαν 450 φοιτηταὶ καὶ ἐδιδάχθησαν τὴν Χημείαν ἀπὸ τῆς ἑδρας πλείονες τῶν 5000 φοιτητῶν. Ἐν τῷ χημείῳ τούτῳ ἀποπερατοῦται ἡ διδασκαλία τῆς ὅλης Χημείας καθ' ἕκαστον ἀκαδημαϊκὸν ἔτος, διδασκομένης τῆς μὲν ἀνοργάνου Χημείας ἐπὶ 8 ὥρας καθ' ἑβδομάδα, τῆς δὲ ὀργανικῆς ἐπὶ 4 καὶ ἐξασκουμένων τῶν φοιτητῶν ἐπὶ 3—6 ὥρας καθ' ἑκάστην. Εἰς τὴν διεξοδικὴν ταύτην διδασκαλίαν τῆς Χημείας βοθηεῖται ὁ Χρηστομάνος ὑπὸ ἐνὸς διδάκτορος τῶν φυσικῶν Ἐπιστημῶν, προπαρασκευάζοντος τὰ πειράματα τοῦ μαθήματος καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ τοῦ χημείου Ἰω. Τρικαλιανοῦ, ὅστις ἀπὸ δεκαπενταετίας ἐπιμελεῖται τῶν εἰς τὴν ἀναλυτικὴν Χημείαν ἐξασκουμένων· ἀλλ' ἡ ὑπηρεσία αὕτη δὲν εἶνε ἡ μόνη ἐν τῷ χημείῳ ἀπαιτούμενη, διότι ἐκτὸς τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἀσκήσεων ἀφιεροῦνται πολλὰ ὥρα καθ' ἑκάστην εἰς τὴν ἐκτέλεσιν χημικῶν ἐργασιῶν διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ δημοσίου, τοῦ δήμου καὶ τῶν δικαστηρίων καὶ εἰς ἰδιαιτέρας ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας.

Οἱ ἐν τῷ χημείῳ ἐργασθέντες, συνάμχ δὲ παρόμοια ἰδρύματα καὶ ἐν ἄλλοις Πανεπιστημίῳ ἐπισκεφθέντες, κρίνοντες τὸ ἔργον ὡς τε οἰκοδόμημα καὶ ὡς ἐργαστήριον τοῦ ἐμπράκτου μέρους τῆς διδασκαλίας, ἀσμένως ἀποφάνονται ὅτι πληροῦ καταλλήλως τὸν ἑαυτοῦ σκοπὸν καὶ εἶνε διὰ τὰς



ἀνάγκας τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου ὅσον οἶόν τε τέλειον. Ὁ δὲ καθηγητῆς Χρηστομάνος, πάντοτε εἰς τὸ τελειότερον ἀποβλέπων καὶ ἐπιζητῶν νὰ καταστήσῃ τὸ ἴδρυμα τοῦτο ἐφάμιλλον πρὸς τὰ τῆς Γερμανίας, ὅπως καὶ ἡ διδασκαλία ἀπροσκόπτως γίνηται καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν τελειότερα ἢ διαμόρφωσις τῶν μελλόντων νὰ διαδώσωσιν εἰς εὐρυτέρους κύκλους τὴν Ἐπιστήμην καὶ δι' αὐτῆς νὰ ἐγκαταστήσωσι καὶ παρ' ἡμῖν κοινὸν τοῦ λαοῦ κτῆμα τὰς ἐφαρμογὰς αὐτῆς εἰς τὸν βίον καὶ τὰς τέχνας, φρονεῖ ὅτι τὸ χημεῖον τοῦτο δὲν εἶνε εἰσέτι τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τελειότητος, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο καὶ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἡ Ἑλλάς.

Ὡς χρονογράφοι δ' ἐνταῦθα μόνον ἐπιλέγομεν ὅτι καὶ ἐκ τοῦ χημείου τούτου ἐπήγασεν ἐργασίαι τιμῶσαι τὴν ἐν Ἑλλάδι Χημείαν. Τοιαῦταί εἰσι πλεῖστα ἀναλύσεις ἐλληνικῶν ὄρυκτων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χάριν ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος ἐκτελεσθεῖσαι, εἶνε αἱ ἀναλύσεις τῶν κυριώτερων ἱματικῶν πηγῶν τῆς Ἑλλάδος, οἷον τῶν Μεθάνων, τῶν Γαργαλιάνων, τῶν Κυθήρων, τῆς Κύθου, τοῦ Λουτρακίου, τῆς Κυλλήνης καὶ τῆς Αἰδηψοῦ. ὧν αἱ κυριώτεροι μέλλουσι νὰ ἐκδοθῶσιν ἐν ἰδίῳ τεύχει. Ἐξετελέσθησαν δύο χιλιάδες περίπου ἀναλύσεις τῶν ποτίμων ὑδάτων τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀττικῆς, τῶν Πατρῶν, τῆς Κύπρου, τῆς Σύρου, τῆς Τήνου καὶ τῶν δύο πηγῶν Restituta καὶ Della Rita τῆς νήσου Ἰσχίας παρὰ τὴν Νεάπολιν. Ἐδημοσιεύθησαν διατριβαὶ περὶ νέων τινῶν χημικῶν ὀργάνων, οἷον συσκευῆς πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ σημείου τῆς τήξεως καὶ ἐτέρας τοιαύτης πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ ἀνθρακικοῦ ὀξέος. Αἱ δὲ περὶ τῶν ιδιοτήτων καὶ τῆς ἀναλύσεως τοῦ τεχνητοῦ πάγου κα-



θώς και περί τῆς ἀναλύσεως τοῦ ποτίμου ὕδατος ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ὑγιεινῆς και ἄλλαι διάφοροι ἐργασίαι, ἐν τε τῷ νέῳ και ἐν τοῖς προηγουμένοις χημείοις ἐκπονηθεῖσαι, ἀνακοινωθεῖσαι ἐν τοῖς συνεδρίοις τῶν φυσιοδιφῶν και ἰατρῶν ἐν Λειψίᾳ (1877) και Φρειβούργῃ (1883) και τῷ συνεδρίῳ τῆς ὑγιεινῆς και δημογραφίας τῆς Βουδαπέστης (1894), κέκτηνται ἐνδιαφέρον διατρωνθὲν ἐν κύκλοις ἐπιστημονικοῖς και πέραν τῶν ὁρίων τοῦ ἡμετέρου βασιλείου.

Ὅσακις αἱ ἐν τῷ χημείῳ ἐργασίαι ἤγαγον εἰς φῶς νέον τι και ἄξιον λόγου γεγονός, ὁ Χρηστομάνος, ἕστις ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῶν βημάτων ἐκθύμως ὑπεστήριξε τοὺς ἀξιοθαυμάστους ἐκείνους νέους, οἵτινες ἐκ τοῦ μηδενὸς και ἐν ἀρχῇ ἄνευ μέσων και ὑποστηρίξεως κατώρθωσαν ν' ἀναδειξῶσι τὸν σήμερον τόπον Ἀκαδημαϊκοῦ Συλλόγου ἐπέχοντα Παρνασσόν, ἐσυνείθιζε πρῶτον εἰς τὸ οἰκεῖον τμήμα τοῦ Παρνασσοῦ νὰ ποιῆται λόγον ἐν εἴδει ἀνακοινώσεως περὶ τῶν ἐργασιῶν του, κατόπιν δὲ μόνον ἐδημοσιεύοντο αὐταὶ ἐν ἀλλογλώσσοις περιοδικοῖς.

Ἐντεῦθεν ἀφορμὴν λαβὼν ἐξέδοτο σειράν μικρῶν πραγματειῶν περὶ τῆς φορολογίας τοῦ οἰνοπνεύματος, περὶ νέου τρόπου τοῦ ποσοτικοῦ διαχωρισμοῦ τῶν μετάλλων τῶν ἀλκαλίων, περὶ στεφανῶν βόθρων, περὶ ἰαματικῶν πηγῶν τῆς Ἑλλάδος, περὶ τῶν μεθόδων τῆς ἀναλύσεως τῶν ποτίμων ὑδάτων ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ὑγιεινῆς, περὶ τοῦ ἰαματικοῦ ὕδατος τῆς Βουλιαγμένης ἐν Ἀττικῇ, περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀπολυμάνσεως ἐν ὄρχ ἐπιδημιῶν, περὶ τῆς ἀπολυμάνσεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν και τέλος τὴν μεγαλειτέρην αὐτοῦ πραγματείαν περὶ κατωτάτης, μέσης, ἀνωτέρας και ἀ-



νωτάτης εκπαιδείσεως ἐν Αὐστρίας, δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον εἰς τὸ περιοδικὸν «Ὁ Πλάτων». Χάριν δὲ τῶν σχολείων τῆς πρώτης δημοτικῆς εκπαιδείσεως ἐξέδωκε τὰ εἰς τρεῖς ἀλλεπαλλήλους ἐκδόσεις δημοσιευθέντα «Στοιχεῖα τῆς Χημείας», ὧν ἡ τρίτη βελτιωθεῖσα καὶ αὐξήθεισα εἶχεν εἰσαχθῆναι πρὸ τοῦ ἐξοστρακισμοῦ τῆς Χημείας ἐκ τῶν Γυμνασίων (1885) καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἡμέτερα Γυμνάσια.

Κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1887—88 ἐξέδωκε χάριν τῶν ἀκροατῶν τῆς Χημείας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τὸ μέγα Ἑγχειρίδιον τῆς Χημείας κατὰ τὰς νεωτέρας τῆς ἐπιστήμης θεωρίας εἰς δύο τόμους, ὧν τὸ πρῶτον μέρος πραγματεύεται περὶ τῶν Ἀμετάλλων, τὸ δεύτερον περὶ τῶν Μετάλλων καὶ τὸ τρίτον περὶ τῆς ὀργανικῆς Χημείας, περιλαμβάνον ἐν συνόλῳ 1798 σελίδας. Ὁμολογουμένως τὸ ἔργον τοῦτο, πολλαχῶς πρωτότυπον ἐν τῇ διασκευῇ, ἀποτελεῖ τὸ διαπρεπέστερον ἐγχειρίδιον τοῦ σπουδαστοῦ τῆς Χημείας, διεξοδικῶς περιγράφον τὰς τε θεωρίας καὶ τὰ καθέκαστα περὶ τῶν χημικῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐνώσεων αὐτῶν καὶ μετ' εὐσυνειδήτου ἐπιμελείας ἀνγράφον τὰς φυσικὰς καὶ χημικὰς ιδιότητας αὐτῶν, τὰς μεθόδους τῆς παρασκευῆς καὶ τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς, εἰς τρόπον ὥστε κατέστη χρήσιμον οὐ μόνον τῇ σπουδαζούσῃ νεολαίᾳ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἰατροῖς καὶ φαρμακοποιοῖς καὶ πᾶσι τοῖς εἰς χημικὰς καὶ χημικοτεχνικὰς ἐργασίας καταγινόμενοις Ἐκδοθὲν δὲ καθ' ἡν ἐποχὴν ὀλίγα μόνον ἀλλόγλωσσα διεξοδικὰ συγγράμματα εἶχον δημοσιευθῆναι, περιλαμβάνοντα ἐν ἐνὶ συστήματι τὰ θέματα τῶν διαφορῶν κλάδων τῆς Χημείας καὶ διεσκευασμένα κατὰ τὸν γνῶμον τῆς διεπούσης σήμερον τῆν Χημείαν ἀτομικῆς θεωρίας, εἶνε



ἔργον μαρτυροῦν τὴν ἐνημερότητα τοῦ συγγραφέως εἰς τὰ τῆς προόδου τῆς Χημείας. Πρὸ τοῦ Ἐγχειριδίου τούτου καὶ πρὸ τῶν Στοιχείων τῆς Χημείας εἶχεν ἐκδώσει δίτομον εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἀνόργανον καὶ τὴν ὀργανικὴν Χημείαν (1871), ἣτις νῦν ἐξηγητήθη· ἐπραγματεύετο περὶ τῶν νέων θεωριῶν καὶ ἦτο ἔργον πρωτότυπον μεγάλης ἀξίας.

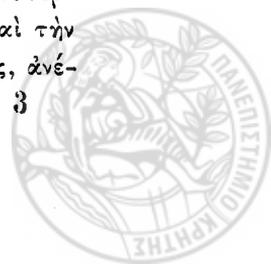
Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ δρᾶσιν ἔχομεν ν' ἀναφέρωμεν καὶ τὰς ἐν ἐτέραις θέσεσιν ὑπηρεσίας αὐτοῦ. Ὀλίγον μετὰ τὴν ἐξ Ἑσπερίας ἐπάνοδον τοῦ μόλις ἐνηλικιωθέντος διδάκτορος, ἡ ὀρφανὴ πατρὸς οἰκογένεια, ἥς τοὺς ἄλλοτε πολλοὺς πόρους κατεβρόχθισε τὸ ἐν Βιέννῃ ἐν διαλύσει εὐρισκόμενον ἐμπορικὸν γραφεῖον, ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ παντὸς δικαιώματος κληρονομίας, ἕπως σώσῃ τὸ μέλλον ἀπὸ τῶν συνεπειῶν τῆς διαλύσεως ταύτης. Ἐνυμφεύθη ὁ Χρηστομάνος κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1886 κόρην ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, τὴν Ἀθηνᾶν, θυγατέρα τοῦ ἀλησμονήτου ἱατροῦ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος Λινδερμάιερ, τοῦ καὶ ὡς φυσιοδίφου ἰδίως δὲ ὡς ὀρνιθολόγου εὐρωπαϊκὴν φήμην χαίροντος, καὶ ἐγγονὴν τοῦ τελευταίου προσετῶτος καὶ ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν Προκοπίου Βενιζέλου. Μὴ δυνάμενος βεβαίως νὰ ζήσῃ μόνον ἐκ τῶν ἀπολαυῶν ἐκτάκτου καθηγητοῦ, ἀφοῦ ἀπεφάσισεν, ἀντὶ νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὸ ἐπικερδέστερον στάδιον τοῦ βιομηχανικοῦ χημικοῦ, νὰ ἐξασχολουθῆσῃ μένων διδάσκαλος, διετήρησε καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 1863 ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ θέσιν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φυσικῆς ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ, ἣν εἰσέτι κατέχει. Διδάξας ἐν τῷ ἐκπαιδευτηρίῳ τούτῳ ὀλόκληρον γενεάν μηχανικῶν καὶ ἐργοδηγῶν, ἐτιμῆθη ὑπὸ τῶν σιναδέλφων καὶ τῶν μεθητῶν αὐτοῦ κατὰ τὸ 1888 διὰ πρωτοφανοῦς εὐρτά-



σεως τῆς ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν εὐδοκίμου διδασκαλίας αὐτοῦ.

Ὅτε δὲ κατὰ τὸ 1883 ἡ Ἐταιρία τοῦ ἀεριόφωτος ἠδυναίει νὰ παράσχη φωτισμὸν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τῆς πρωτεύουσας, ὁ Δῆμος τῶν Ἀθηναίων διὰ τοῦ τότε Δημάρχου Δημ. Σ. Σούτσου ἐκάλεσε τὸν Χρηστομάνον, ἵνα ὡς ἐπόπτης τοῦ δημοτικοῦ φωτισμοῦ συντελέσῃ εἰς βελτίωσιν αὐτοῦ. Πῶς ὁ Χρηστομάνος ἐπέτυχεν ν' ἀναμορφώσῃ τὸν σπουδαιότατον τοῦτον κλάδον τῆς ἀξιοπρεποῦς παρραστάσεως πάσης καλῶς διοικουμένης πόλεως, τεκμηριοῖ τὸ γεγονός, ὅτι εὐρῶν τότε τὴν πόλιν φωτιζομένην ὑπὸ οὐχὶ πλειοτέρων τῶν 770 φανῶν φωταερίου ἠΐξῃσε καὶ ἐπολλαπλασίασεν αὐτούς, ἰδίᾳ χειρὶ τοποθετήσας καὶ εἰς τέως ἀφωτιστούς ὁδοὺς πλειοτέρους τῶν 1600 μέχρι σήμερον φανούς, ὧν ἡ πόλις νῦν ἀριθμεῖ 2380, συντελέσας εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν νέας πλουσίας καὶ εὐδῆμονος Ἐταιρίας καὶ πρὸ πάντων ἐποπτεῶν τὴν δικαίαν διανομὴν τῶν φανῶν καθ' ὅλην τὴν πόλιν χωρὶς ποτε νὰ γεννηθῇ παράπονον. Καθόλου δὲ εἶπεῖν καὶ ἐν ταῖς ὑπηρεσίαις ταύταις τὴν αὐτὴν χαρακτηριστικὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὸ ἔργον ἐδείκνυε, ἥτις μόνῃ ἡδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ τοιαῦτα ἀποτελέσματα.

Ἄλλας ἀπολαυτὰς ἐκτὸς τῶν ἐκ τῶν θέσεων τούτων ἀντιμισθιῶν δὲν εἶχε ποτε οὔτε ἔχει μέχρι σήμερον ὁ Χρηστομάνος, καὶ ὅμως ἐβίωσεν, εἰ καὶ μὲ ποιᾶν τινα στενοχωρίαν, πάντως ὅμως ἄνευ χρεῶν, δοὺς εἰς τοὺς υἱοὺς του, πάντας ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἐκπαιδευθέντας, τὴν ἐμπρέπουσαν μόρφωσιν. Ὡς πατὴρ ὁ Χρηστομάνος ἦτο καὶ εἶνε ἐξόχως φιλόστοργος, δίκαιος καὶ ἀυστηρὸς· ἀπεχθανόμενος τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην καὶ τὴν ὑποκρισίαν δι' ἀδυσωπήτου ἀποστροφῆς, ἀνέ-



θρεψε τοὺς υἱοὺς τοῦ διὰ πάσης θυσίας καὶ κατέστησεν αὐ-  
τοὺς φιλέργους, εἰλικρινεῖς καὶ εὐθεῖς, πολυμυθεῖς καὶ πλή-  
ρεις ἀκραιφνοῦς πατριωτισμοῦ. Ὅντως δὲ δέον νὰ θεωρηθῆ εἰς  
ἄκρον ἱκανοποιημένος καὶ ὡς ὀλίγοι πικτέρες εὐτυχῆς, διὸ καί,  
ἐὰν παρίδωμεν πικρίας τινάς, ἅς αὐτὸς δὲν ἠθέλησε πάντοτε νὰ  
παρίδῃ, προσερχομένας ἐκ τῆς πρὸς ἀπόκτησιν πνευματικῆς ἀνε-  
ξαρτησίας τάσεως νέων ἐξόχως μεμορφωμένων καὶ εὐρύτερον  
στάδιον δράσεως ὀρεγομένων, ἐννοήσαμεν καλῶς διατὶ κατεί-  
χετο ὑπὸ οἴονεϊ ὑπερηφανείας, ὅτε εἶδομεν αὐτὸν πρὸ ὀλίγων ἡ-  
μερῶν εἰσερχόμενον εἰς τὸ Παναθηναϊκὸν στάδιον ἐπὶ κεφα-  
λῆς τῆς ὅλης χάριν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων ἐνταῦθα συνηγ-  
μένης οἰκογενείας τοῦ. Τέσσαρες θαλλεροὶ βλαστοί, ὧν ὁ μὲν  
διαπρέπων ὡς συγγραφεὺς καὶ καθηγητῆς τῆς νεοελληνικῆς ἐν  
τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης, ὁ δὲ ὡς ἱατρός, ἀριστεύσας  
κατὰ τὰς διδασκαλικὰς ἐξετάσεις ὡς οὐδεὶς ἄλλος πρὸ εἰκο-  
σαετίας ἐν Βιέννῃ ἡμεδαπὸς καὶ ὡς ἐκ τούτου βοηθὸς τοῦ  
διασήμεου Nothnagel γενόμενος, ὁ δὲ ρωμκλέος καὶ ἀθλητικὸς  
ὡς ὁ πατήρ, ἀνθυποπλοίαρχος τοῦ ἡμετέρου Νευτικῆ καὶ ὁ,  
νεώτερος εὐέλπις ὑπάλληλος Τραπέζης τινὸς τῶν Ἀθηνῶν  
καὶ φοιτητῆς τῆς Νομικῆς, περιέβαλλον τοὺς γονεῖς σὺν τῇ  
μικρᾷ αὐτῶν ἀδελφῇ δίκην ἀγωνιστῶν ἐν τῷ σταδίῳ μελλού-  
σης δόξης.

Ὅλιγας λέξεις ὀφείλομεν εἰσέτι νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα  
περὶ τοῦ Χρηστομάνου ὡς διδασκάλου, ἐπιστήμονος καὶ πο-  
λίτου, εὐχόμενοι ὅπως ἄλλοι ἄλλοτε δυνηθῶσι νὰ συμπλη-  
ρῶσωσιν αὐτὰς ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἐντολῆς, ἣν αὐτὸς ἐκυτῶ ὡς  
δημόσιος λειτουργὸς προσέθετο.



Δὲν γνωρίζομεν τί θὰ εἰπωσιν ἄλλοι περὶ αὐτοῦ ὡς διδασκαλοῦ τῆς ἑλληνικῆς νεολογίας. Ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι πᾶς ἔπαινος κορυφοῦται ἐν τῷ χαρακτηρισμῷ, ὅτι ἀείποτε ἠφωσιούτο ψυχῇ καὶ σώματι εἰς πᾶν ἀναληφθὲν ἔργον.

Οὔτε κόπου ἐφείδετό ποτε οὔτε προσωπικῆς ἐθελουσίας, προκειμένου εἴτε αὐτός νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἀγαθόν τι ἢ καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τοιοῦτο. Διὰ τοῦτο ἐπολλαπλασίαζε τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ εἰς τὸ μὴ περαιτέρω καὶ ἀπὸ πρωίας μέχρι ἐσπέρας εἰργάζετο ἐν τῷ Χημείῳ, προσπαθῶν καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ ἀσκουμένους νὰ καταρτίσῃ ἐπὶ τὸ τελειότερον καὶ τὰς ἰδικιτέρας αὐτοῦ ἐπιστημονικὰς ἐργασίας νὰ μὴ παραμελήσῃ. Ὅτι δὲ ἐν γυμνασίοις καὶ τοῖς λοιποῖς προπαιδευτηρίοις αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι καὶ πρὸ πάντων ἡ Χημεία ὡς μὴ ὄφειλε παραμελοῦνται, τοῦτο ἐθεώρει πάντοτε ὡς τὸ μεγαλείτερον αἴτιον τῆς μὴ τελείας ἐπιδόσεως τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκαλίας. Ἐνῶ οἱ καθηγηταὶ ἄλλων Πανεπιστημίων ἔχουσιν ἐνώπιον αὐτῶν ἀκροατήριον μεμορφωμένον, τοῦ τελευταίου μόνον χρίσματος δεόμενον, ὅπως τραπῇ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν πανεπιστημιακῶν ἐδωλίων ὁδὸν ἀνεξαρτήτου ἐρεύνης καὶ καλλιέργειας τῆς ἐπιστήμης, παρ' ἡμῖν, καίτοι τοσούτῳ νοήμονος οὔσης τῆς νεολογίας καὶ φιλομαθοῦς, ὀλίγους εὐρίσκει τις δυναμένους νὰ παρακολουθῶσιν. Ὡς ἐκ τούτου διδάσκων προετοιμάζει τοὺς ὁμιλητὰς αὐτοῦ ἐκ τῶν ἀπλουστέρων καὶ θεμελιωδεστέρων βαθμηδὸν εἰς τὰ πολυπλοκώτερα ζητήματα προβλίνων. Κέκτηται δὲ διὰ τῆς πειστικῆς καὶ διὰ πολλῶν παρεννευρομένων παραδειγμάτων ποικιλλομένης διδασκαλίας τὸ γύητρον νὰ συνοικειώσῃ αὐτοὺς μὲ τὰς ὑψηλὰς θεωρίας καὶ



πρὸ πάντων μὲ τοὺς τύπους τῆς Χημείας, εἰς τρόπον ὥστε ὀλίγον κατ' ὀλίγον προϋουσῶν τῶν παρὰ δόσεων ἐφαίνετο σχηματιζομένη μεταξὺ διδάσκοντος καὶ διδασκόμενων οἰοεὶ τις διαλανθάνουσα συνεννόησις, ἱκανοποιούσα πρὸ πάντων τὸν πρῶτον καὶ παρορμῶσα αὐτὸν εἰς πλειότερα. Τότε δέ, καὶ πρὸ πάντων ὅταν πρόκειται θέμα τι ὁπωσδήποτε τὸν πατριωτισμὸν θεῖον ἢ τὴν προαγωγὴν τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων, καταλαμβάνεται ἐνίοτε ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ καὶ διὰ λέξεων, τόσῳ ὠραιοτέρων ὅσῳ ἐκ μέσης καρδίας ἐξερχομένων, γινώσκει νὰ μεταδίδῃ τὸν ἐνθουσιασμὸν του εἰς τὸ ἀκροατήριον. Εὐγνωμόνι ὁ Χρηστομάνος τοὺς καλοὺς του ἀκροατάς, διότι διδάσκων ἐδιδάσκετο τοιοῦτοτρόπως. Ἰδίως ὅταν ὁμιλῇ περὶ βιομηχανίας, περὶ ἐλλείψεων παρ' ἡμῖν, ὧν τὴν ἀναπλήρωσιν προσδοκᾷ ἢ πατρὶς ἐκ τῆς νεολαίας, τῶν ἀνδρῶν τούτων τοῦ μέλλοντος, περὶ τῆς προσοχῆς, ἣν ἔπρεπε πάντες νὰ δίδωμεν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν δεσῶν, περὶ τοῦ πλοῦτου τῶν ἡμετέρων μεταλλείων καὶ περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ποικίλων δώρων τῆς φύσεως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γῆν, κατορθοῦ ν' ἀφαρπάξῃ τὸ ἀκροατήριόν του καὶ πολλοὺς ἠκούσαμεν ἐπαινοῦντας, ἐκτός τοῦ εὐμεθέδου τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς εὐστοχίας τῶν πειραμάτων, καὶ τὴν θερμὴν φράσιν τοῦ λέγοντος. Πολλάκις ἢ ἐκ τοῦ προχείρου ρητορικῆ του κατηύνασε θεύλλας εἴτε ἐν τῷ ἀκροατηρίῳ του εἴτε ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθόλου ὑπὸ τῆς ζωντῆς νεολαίας διεγειρομένης. Δείγματα δὲ ρητορικῆς οὕτως εἰπεῖν ἱκανότητος ἔδωκε σὺν τοῖς ἄλλοις ἐκφωνήσας λόγους ἐπικηδείους εἰς τὸν Ε. Λάνδερερ, Στ. Κρίνον, Δ. Σκαλιστήρην, Θ. Νέγγρην, Γ. Σουτσον, Ἡλ. Κανελλόπουλον καὶ Δημ. Κοκκίδην. Εἶνε, ὡς εἶ-



πομεν, ἢ τοιαύτη εὐγλωττία ἔκφανσίς τις μεγάλης καρδίας. Καὶ τοιαύτην ἔχει ὁ Χρηστομάνος, διὰ τοῦτο καὶ ἀφοσιούται, διὰ τοῦτο καὶ λησιμονεῖ ὕσας πικρίας τυχὸν τῶ ἐπροξένησαν. Κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1866 τῇ εἰσηγήσει ἐνδιαφερομένων κακοῦργοι εἰσέβχλον εἰς τὸ πρῶτον ἐναρκτήριόν του ὡς καθηγητοῦ μάθημα, συντρίψαντες τὰ σκεύη καὶ πυροβολήσαντες κατ' αὐτοῦ ἐν τῇ παραδύσει. Ἐὐν δὲν πρόεβαιον τότε εἰς τὸ μέσον φοιτηταὶ ἄγνωστοι εἰς αὐτόν, ἀλλὰ γενναῖοι καὶ θαρραλέοι ὑποστηρικταὶ τῆς ἀρετῆς, ὧν οἷς σήμερον διαπρέπει ὡς καθηγητῆς τῆς Νομικῆς ἐν τῶ Πανεπιστημίῳ, ὁ δὲ ἕτερος χαίρει ὑπόληψιν σπουδαίου πολιτικοῦ παράγοντος ἐν Λακεδαίμονι, δὲν θὰ ἐωρτάζομεν σήμερον τὴν ἐορτὴν ταύτην. Οὐχ ἤττον ἕως περιστάσεως δυθείσης καὶ πάλιν κατόπιν συνέδραμε ὁ Χρηστομάνος τοὺς ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπιβουλεύθεντας τὴν ζωὴν αὐτοῦ χωρὶς νὰ μνησικακήσῃ. Καὶ κατ' ἄλλων μαθητῶν του ὅσοι ἔτυχε νὰ ἐπιδεικνύωσιν ἄχριστιαν κατ' αὐτοῦ δὲν ἐμνησικάκει ἀλλ' ἐδικαιολόγει αὐτοὺς ὡς παλαίοντας εἰς τὸν κατὰ τὰς ἀντιλήψεις των ὑπὲρ ὑπάρξεως ἀγῶνα.

Δίκαιος ὢν, καίτοι αὐστηρὸς ἐν ταῖς ἐξετάσεσι, οὐ μόνον δὲν διήγειρε παράπονα καὶ ἐκ μέρους αὐτῶν τῶν ἀπορριπτομένων, ἀλλὰ κατῴρθωνε νὰ πείσῃ αὐτοὺς ὅτι ὑφείλουσι νὰ προετοιμασθῶσι πλείωτερον. Διὰ τοῦτο εἶνε καὶ ἡ ἐπίδοσις τῶν μαθητῶν του εἰς τὴν Χημείαν ἔκτακτος καὶ ἐπιτυχῆς. Εἶδομεν αὐτὸν νὰ κλαίῃ ὅταν ποτὲ ἐπαρουσιάσθῃ φοιτητῆς εἰς τὰς ἐξετάσεις ἐντελῶς ἀμελέτητος, ἀλλὰ διὰ συστάσεων νομίσας ὅτι δὲν θὰ ἀπορριφθῇ.

Αὐτὸ τὸ μέγα αἴσθημα πρωτίστως ἀνεγνώρισαν οἱ μαθηταὶ του καὶ ἐὼν εἶνέ τι, τὸ ὁποῖον νὰ παρεκίνησεν αὐτοὺς εἰς



τὸ νὰ ἐορτάσωσι σήμερον τὸν σταθμὸν τοῦτον τοῦ βίου του, ὃν ἀποτελεῖ ἡ τριακονταετῆς δράσις, εἶνε τοῦτο ἡ ἐγκάρδιος μεταξὺ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ σχέσις. Ἡ καρδία λαλεῖ πρὸς τὴν καρδίαν ἄλλην ἢ τῆς γραμματικῆς τὴν γλῶσσαν καὶ μετὰ τῶν ξηρῶν φράσεων τῆς παραδόσεως καὶ τῆς διδασκαλίης δικλανθάνει ἡ γλῶσσα τοῦ αἰσθήματος. Οὐχὶ διότι ὁ Χρηστομάνος χαίρει φήμην χημικοῦ ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ διότι ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τοῖς πλείστοις χημικοῖς συγγραμμασι, οὐχὶ διότι τὸν ἐξετίμησαν πλεῖστοι κορυφαῖοι καθηγηταὶ τῆς Ἑσπερίας, τὸν ἀγαπᾷ τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον, ἀλλὰ διότι καὶ αὐτὸς τὸ ἀγαπᾷ, καὶ θεωρεῖ ὡς τέκνον του τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἠθέλησαν νὰ στήσωσιν αὐτῷ σήμερον τὸ μνημεῖον τοῦτο τῆς ἐγκαρδίου ἀγάπης, τὸ ὅποῖον εἶνε καὶ θὰ εἶνε ἀφθαρτον καὶ αἰώνιον καὶ θὰ ἐπιζήτησιν σὺν τῇ ἱστορίᾳ ἕσω ζῆ καὶ τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον!

Ἐγγραφον ἐν Ἀθήναις, μηνὶ Ἀπριλίῳ, 1896

*Κατ' ἐντολὴν τῆς ἐπιτροπῆς τῶν φοιτητῶν*

**N. K. ΓΕΡΜΑΝΟΣ**









